

УМБЕРТО ЕКО ПЕТ МОРАЛНИ ЕСЕТА

Превод от италиански: Ирена Кръстева, 1999

chitanka.info

ВЪВЕДЕНИЕ

Събраните тук есета имат две общи характеристики. Те са преди всичко случайни, родени като лекции или актуални изложения. И въпреки разнообразието на темите, имат етически характер, тоест засягат онова, което би било добре да се прави, което не би трябвало да се прави или не може да се прави на никаква цена.

Предвид предизвикания им характер струва ми се абсолютно необходимо да изясня при какви обстоятелства бяха написани, в противен случай биха могли да се окажат слабо разбираеми.

Ца се мисли войната бе публикувано в *La Rivista dei Libri*, 1, aprile 1991, по време на войната в Залива.

Вечният фашизъм бе изнесено на английски на симпозиум, организиран от италианската и френската катедри на Колумбийския университет, 25 април 1995 г., по повод честването на освобождението на Европа. А после бе публикувано като „Eternal Fascism“ в *The New York Review of Books* (22 юни 1995 г.) и бе преведено в *La Rivista dei Libri*, luglio-agosto 1995, като „Totalitarismo fuzzy e Ur-Fascismo“ (версия, която се отличава от публикуваната тук само по няколко леки формални уточнения). Но следва да се има предвид, че текстът бе мислен за американска студентска публика и изнесен в дните на разтърсването на Америка от атентата в Оклахома и откритието на факта (ни най-малко таен), че в Съединените щати съществуват крайно десни военни организации. Така че при това обстоятелство темата за антифашизма приемаше особени конотации и историческият размисъл искаше да насърчи размисъла върху актуалните проблеми в различни страни — после лекцията бе преведена от вестници и списания на много други езици. Фактът, че речта бе предназначена за младите американци, обяснява защо се предоставят почти школки информации и уточнения за събития, които един италиански читател би трябвало да познава, и защо там има цитати от Рузвелт, намеци за американския антифашизъм или наблягане на срещата между европейци и американци в дните на освобождението.

За печата е доклад, представен в рамките на серия организирани от Сената (с президент Карло Скониамильо) семинари пред членове на Сената и директорите на нашите най-големи всекидневници, с които впоследствие бе проведена обширна дискусия. После текстът бе публикуван от същия този Сенат в *Gli Incontri di studio aPalazzo Giustiniani. Stampa e mondo politico oggi*, Roma, tipografia del Senato, 1995, които съдържат също и изказванията на Карло Скониамильо, Еудженио Скалфари, Джулио Анселми, Франческо Табладини, Силвано Бороли, Валтер Велтрони, Салваторе Карруба, Дарко Братина, Ливио Капуто и Паоло Миели.

Когато на сцената излиза другият възпроизвежда моя отговор на кардинал Мартини в рамките на организиран и публикуван от списанието *Liberal* обмен на четири писма. После кореспонденцията бе събрана в томче (*Che cosa crede chi non crede?*, Roma, Atlantide Editoriale, 1996). Текстът ми отговаря на отправено към мен питане на кардинал Мартини: „На какво се базира увереността и императивността на Вашето морално действие, което за да обоснове абсолютността на една етика, не възнамерява да се позове на метафизични принципи или на все пак трансцендентни ценности, нито на универсално валидни категорични императиви?“. Относно рамката на дебата препращам явно към цитираното томче, което съдържа също бележки и изказвания на Емануеле Северино, Манлио Згаламбро, Еудженио Скалфари, Индро Монтанелли, Витторио Фоа и Клаудио Мартелли.

Миграции, търпимост и нетърпимо е колаж. Първият параграф съотнася първата част към лекция, изнесена на 23 януари 1997 г. при откриването на организирания от общината на Валенсия колоквиум за перспективите на Третото хилядолетие. Вторият предава и осъвременява въведението в Международния форум за нетърпимостта, организиран в Париж от *Academie Universelle des Cultures* на 26 и 27 март 1997 г. Третият бе публикуван под заглавие „*Non chiediamoci per chi suona la sатрапа*“ в *Repubblica* по случай присъдата на военния съд в Рим над Прибке.

1. ДА СЕ МИСЛИ ВОЙНАТА

В тази статия се говори за Войната с главно В, като „гореща“ и воюваща за ясният консенсус на нациите война във формата, която приема в съвременния свят. Тъй като бе предадена в редакцията по времето, когато съюзническите войски влязоха в Кувейт сити, възможно е — ако не бяха сценичните обрати — да бъде прочетена, когато всички сметат, че войната в Залива е постигнала задоволителен, защото е съобразен с целите, поради които е била започната, резултат. В такъв случай говоренето за невъзможността и безполезността на войната би се явило противоречие, защото никой повече не би бил склонен да разглежда като безполезно или невъзможно едно позволило да се постигнат предвидените резултати начинание. Ала размислите, които следват, трябва да бъдат валидни, както и да се развият нещата. Трябва да бъдат валидни дори с още по-голямо основание в случай, че войната позволи да се получат „изгодни“ резултати, именно защото това би могло да убеди всички, че в някои случаи войната е все още разумна възможност. Докато дължимо остава отричането на това.

От началото на войната се чува или прочетоха разни призови, които упрекваха „интелектуалците“, че не вземат дължимата позиция по отношение на тази драма. Тъй като говорещото или пишещото така мнозинство гласове обикновено бе представлявано от интелектуалци (в синдикалния смисъл на термина), пита се кой принадлежи към мълчаливото малцинство, от което се искаше речеви акт. Очевидно ставаше дума за онези, които не се бяха произнесли „правилно“, избирайки една от двете страни в играта. Доказателството е, че ден след ден, щом някой се произнасяше противоположно на очакванията на другия, той биваше заклеймяван като интелектуалец предател, било полагащ войната капиталистичен, било пацифист арабофил.

Медийният контрапункт сред мнозинството гласове правеше обвиненията на другия заслужени за всеки. Поддръжниците на неизбежността на конфликта се явяваха като старомодни нашественици; в голямата си част неспособни да се измъкнат от

лозунгите и ритуалите на изминалите десетилетия, пацифистите заслужаваха във всеки миг обвинението, че искат капитулирането на едните, за да се възнагоди войнствеността на другите. Като ритуал за гонене на духове, подкрепящият конфликта трябваше да направи първите си стъпки, твърдейки колко жестока е войната, а противопоставящият се трябваше да направи първите си стъпки, твърдейки колко е жесток Садам.

Във всеки един от тези случаи присъствахме, разбира се, на дебат между интелектуалци професионалисти, а не на упражняване на интелектуалната функция. Известно е, че като категория интелектуалците са нещо много мъгляво. Дефинирането на „интелектуалната функция“ обаче е различно. Тя се състои в критичното обособяване на смятаното за задоволителна приблизителност на собственото понятие за истина — и може да бъде развита от когото и да е, дори от маргинал, който размишлява върху собственото си положение и го изразява по някакъв начин, докато писател, който страстно реагира на събитията, без да си наложи отрезвяване на размисъла, може да я предаде.

Затова Витторини казваше, че интелектуалецът не трябва да надува тръбата за революция. Не за да избяга от отговорността на избора (което може да направи като индивид), а защото моментът на действието изисква да се отстранят мъглювостите и двусмислията (и това е незаменимата функция на *decision maker* във всяка институция), докато интелектуалната функция се състои в изравнянето и хвърлянето на светлина върху двусмислията. Първи дълг на интелектуалеца е да критикува собствените си спътници („да се мисли“ означава да се развива ролята на Моралиста). Може да се случи интелектуалецът да избере мълчанието, защото се страхува да предаде онези, с които се идентифицира, мислейки, че отвъд случайните си грешки те преследват в крайна сметка върховното благо за всички. Трагичен избор, с който са пълни историите, за който някой отивал да умре, търсейки смъртта в борба, в която не вярвал, защото мислел, че лоялността не може да се замени с истината. Но лоялността е морална категория, а истината е теоретична категория.

Не че интелектуалната функция е отделена от морала. Морален избор е да се реши упражняването ѝ, както е морален и изборът на хирурга да реши да реже живо месо, за да спаси един живот. Но в

момента, в който реже, хирургът не трябва да се вълнува, нито когато реши да затвори, защото не си струва да продължи да оперира. Интелектуалната функция също може да доведе до емоционално непоносими резултати, *защото понякога някои проблеми трябва да се решат, като се покаже, че нямат решение*. Морален избор е да се изрази собственото заключение — или да се премълчи (надявайки се, че може би е погрешно). Такава е драмата на този, който дори само за момент се натовари със задачата на „чиновник на човечеството“.

Много се иронизира, даже от католическа страна, позицията на папата, който каза, че не трябва да се воюва, моли се и предложи решения на замяна, които се сториха незначителни спрямо сложността на събитията. За да го оправдаят, приятели и врагове заключиха, че бедният човек само си върши работата, защото не би могъл да каже друго. Точно така. Папата (от собствената гледна точка относно истината) упражни интелектуалната функция и каза, че не трябва да се воюва. Папата трябва да казва, че ако искаме докрай да прилагаме на дело Евангелието, трябва да си подадем и другата буза. Но какво да правя, ако някой иска да ме убие? „Оправяй се“ — *би трябвало* да каже папата — „това си е твоя работа“ — и казуистиката на законната самоотбрана би се намесила после само за да компенсира човешката крехкост, поради която никой не е задължен да упражнява геройски добродетелта. Позицията е толкова безпогрешна, че щом (и когато) папата добави нещо друго, което може да бъде схванато като практическо указание, той изоставя собствената си интелектуална функция и прави политически избори (и това си е негова работа).

Ако е така, следва да се каже, че от четиридесет и пет години насам интелектуалната общност не е премълчавала проблема за войната. Говорила е за него, и то с такова мисионерско усърдие, че е променила радикално начина, по който светът вижда войната. Никога, както в този случай, хората не са чувствали целия ужас и двусмислие на случващото се. С изключение на неколцина побеснели, ничии идеи не бяха черно-бели. Фактът, че войната все пак избухна, е знак, че дискурсът на интелектуалците нямаше пълен успех, не бе достатъчен, не получи достатъчно историческо пространство. Но това е инцидент. Днес светът гледа на войната с различни очи от онези, с които е могъл да я гледа в началото на века, и ако днес някой говори за красотата на войната като за единствена световна хигиена, то той би влязъл не в

историята на литературата, а в тази на психиатрията. С войната се случи случилото се с престъплението на честта или закона „око за око“: не че никой вече не ги прилага, а общността ги съди като зло, докато едно време ги е съдела като добро.

Но това биха били все така морални и емоционални реакции (и понякога същият морал може да приеме изключения от забраната да се убива, така както колективната чувствителност може да приеме ужаси и жертви, които оправдават по-голямо благо). Има обаче по-радикален начин да се мисли войната наистина формално, вътрешно свързано, като се размишлява върху нейните условия за възможност, за да се заключи, че не може да се воюва, защото съществуването на общество на мигновената информация и бързия транспорт, на непрекъснатата, съчетана с природата на новите военни технологии, междуконтинентална миграция е направило войната невъзможна и неоснователна. Войната е в противоречие със същите основания, заради които е водена.

Каква бе целта на войната през вековете? Воюваше се, за да се срази противникът, така че да се извлече облага от загубата и така че намеренията ни — да действат по някакъв начин, за да получим някакъв резултат — да бъдат тактически и стратегически реализирани по такъв начин, че да се направят неосъществими намеренията на противника. За тези цели трябваше да е възможно да се поставят на полето всички разполагаеми сили. Накрая, играта се играеше между нас и противника. Неутралността на другите, фактът, че нашата война не ги безпокои (и че в някаква степен им позволява да извлекат полза от нея), бе необходимото условие за нашата свобода на маневриране. Дори и „абсолютната война“ на Клаузевиц не избягваше тези ограничения.

Едва в нашия век се роди такова понятие за „световна война“, че да може да въвлече дори общество без история като полинезийските племена. С откриването на атомната енергия, телевизията, въздушния транспорт и с раждането на различни форми на мултинационален капитализъм се потвърдиха някои условия за невъзможността на войната.

1. Ядрените оръжия убедиха всички, че един ядрен конфликт не би имал победители, а един-единствен победен: планетата. Но ако на първо време си дадохме сметка, че атомната война е антиекологична,

то после се убедихме, че всяка антиекологична война е атомна и че в крайна сметка занапред всяка война може да бъде само антиекологична. Който хвърля атомната бомба (или замърсява морето), обявява война не само на неутралните, но на земята в нейната всеобхватност.

2. Войната вече не е между два отделни фронта. Скандалът с американските журналисти в Багдад е подобен на скандала с доста поголеми измерения на милиони и милиони мюсюлмани иракофили, които живеят в страните от антииракския съюз. В едновременната война потенциалните врагове живееха интернирани (или бяха избивани), а съотечественик, който говореше от вражеската територия за основанията на противника, биваше обесван в края на войната. Но войната вече не може да бъде фронтална поради самата природа на мултинационалния капитализъм. Въръжаването на Ирак от западната индустрия не е инцидент. То е в логиката на зрелия капитализъм, който се изплъзва от контрола на отделните държави. Когато американското правителство намира, че телевизионните компании играят играта на врага, то все още вярва, че се намира пред заговор на комунистофилските учени глави; успоредно с това телевизионните компании имат илюзията, че възплъщават героичната фигура на Хъмфри Богарт, който по повод слуха за ротативките казва по телефона на гангстера контрабандист: „Това е пресата, старче, не можеш да я спреш.“ Но в логиката на новинарската индустрия е да продава, по възможност драматични новини. Не че медиите отказват да надуют тръбата за война: те са просто латерна, която изпълнява предварително преписана музика за собствената си роля. Така сега който и да е във войната, има враг в тила, нещо, което никакъв Клаузевиц не би могъл да приеме.

3. Когато и медиите са със запушена уста, новите комуникационни технологии позволяват непрестанни информационни потоци — и дори диктатор не може да ги блокира, защото си служат с минимални технологични инфраструктури, от които дори той не може да се откаже. Този информационен поток осъществява функцията, осъществявана от тайните служби в традиционните войни: той неутрализира всяко изненадващо действие и не е възможна война, в която да не може да се изненада противника. Войната поражда всеобщо разузнаване с врага. Но информацията прави повече, тя

непрестанно дава думата на противникът (докато целта на всяка военна политика е да блокира противниковата пропаганда) и деморализира гражданите от отделните страни по отношение на собственото правителство (докато Клаузевиц припомняше, че условие за победата е моралната свързаност на всички сражаващи се). Всяка война от миналото се базираше върху принципа, че вярвайки в справедливостта ѝ, гражданите желаят унищожаването на врага. Сега обаче информацията не само разколебава вярата на гражданите, но и ги прави уязвими пред смъртта на враговете — вече не далечно и смътно събитие, а видима непоносима очевидност.

4. Всичко това взаимодейства с факта, че ако се припомни Фуко, властта вече не е монолитна и единна, тя е разсеяна, раздробена, изградена от непрекъснато натрупване и разваляне на консенсуси. Войната вече не поставя едно срещу друго две отечества. Тя поставя в конкуренция безкрайни власти. Тази игра е изгодна за единични центрове на власт, но за сметка на другите. Ако старата война уговяваше търговците на оръжие и тази печалба водеше до преминаване на второ равнище към временното спиране на някои видове търговски обмени, то докато обогатява търговците на оръжие, новата война поставя в криза (и то по целия глобус) въздушнотранспортната, развлекателната и туристическата индустрия, индустрията на същите тези медии (които губят търговската реклама) и изобщо всяка индустрия на излишъка — скелет на системата, на изградения върху автомобила пазар. При новината за война в действие Борсата направи скок напред, но месец по-късно при първите слухове за възможен мир Борсата направи същия скок напред. Никакъв „цинизъм“ в първия случай или добродетел във втория. Борсата регистрира колебанията в играта на властите. Във войната някои икономически власти се намират в конкуренция с други и логиката на техния конфликт надхвърля логиката на националните потенциали. Докато индустрия за държавно потребление (като въоръжаването) има нужда от напрежение, то тази за индивидуално потребление има нужда от щастие. Конфликтът се разиграва икономически.

5. Поради всички тези и други основания войната вече не прилича като едновременната война на „серийна“ интелективна система, а на „паралелна“ интелективна система. Една серийна интелективна система, използвана например за конструиране на

способни да превеждат или да правят изводи от някои информационни данни машини, е настроена от програмиста така, че въз основа на краен брой правила да взема последователни решения според разклонена структура от серия бинарни разчленения. Старата военна стратегия върви в такава посока: ако врагът е придвижил войските си на Изток, тогава трябва да предвидя, че после възнамерява да настъпи на Юг; в такъв случай, следвайки същата логика, аз ще придвижа моите войски в северозападна посока, за да му отрежа изненадващо пътя. Правилата на врага бяха също и наши и всеки можеше да вземе еднократно само едно решение, като при партия шах.

Една паралелна система обаче поверява на единичните клетки на мрежа решението да се подредят в крайна конфигурация според разпределение на тегла, което операторът не може да реши или предвиди предварително, защото мрежата намира правила, които не е получила преди, самоизменя се, за да намери решението, и не прави разграничение между правила и данни. Вярно е, че система от този род (наричана „неоконекционна“ или „с невронни мрежи“) може да се контролира, като се контролира даденият отговор с очаквания отговор и се нагаждат теглата чрез последователни експерименти. Но това изисква (I) операторът да има време, (II) да няма двама конкуриращи се оператори, които да преразпределят теглата по взаимно противоречив начин, и накрая, (III) отделните елементи на мрежата да „разсъждават“ като елементи, а не като оператори, тоест да не вземат решения, които произтичат от направените изводи за поведението на операторите, и най-вече да нямат чужди за логиката на самата мрежа интереси. Докато в една система за разчленяване на властта всеки елемент реагира според собствените си интереси, които не са онези на оператора и нямат нищо общо с автодинамичните тенденции на мрежата. Вследствие, ако — пък било и само като метафора — войната е неоконекционна система, то тя се развива и подрежда независимо от волята на двата съперника. Интересно е как при разпространението на функционирането на една неутрална мрежа Арно Пенциас (Arno Penzias, *Come vivere in un mondo High-Tech*, Milano, Bompiani, 1989, pp. 107–108) използва военна метафора: „Знаеше се, че единичните неврони стават електрически активни («стрелят»), когато се стимулират чрез фино разклонените input кабели (наречени входящи). В момента на «стрелбата» един неврон излъчва електрични сигнали по

серия output кабели (наречени *изходящи*)... Тъй като «стрелбата» на всеки неутрон зависи от активността на много други, не съществува никакъв прост начин за изчисляване какво и кога трябва да се случи. [...] Според особеното разположение на синапстичните връзки всяка симулация на невронна мрежа от сто неврона дефинира собствената съвкупност от възможни равновесни състояния (за абсолютна възможност от общо хиляда милиарди милиарди милиарди или 1030).“

Ако войната е неоконекционна система, то тя не е вече явление, в което изчислението и намерението на протагонистите има стойност. За умножението на властите в играта тя се разпределя според непредвидими подреждания на тегла. Вследствие е възможно също да свърши и крайното подреждане да бъде подходящо за единия от съперниците, но по линията на принципа, доколкото предизвиква всяко решаващо изчисление, тя е загубена и за двамата. Колкото до нашата метафора, трескавата дейност на операторите за контролиране на мрежата, която получава противоречиви импулси, ще я взриви. Вероятният край на една война е безконтролен. Старата война беше като партия шах, в която не само че всеки можеше да се прицели и да обере колкото е възможно повече фигури на противника, но най-вече да я води (спекулирайки с начина на следване на правилата) към шахмата. Съвременната война обаче е като партия шах, в която и двамата играчи (работейки върху същата мрежа) обират и местят фигури с един и същ цвят (играта не е черно-бяла, а едноцветна). Тя е самоизяждаща се игра.

От друга страна, твърдението, че един конфликт се е оказал изгоден за някого в даден момент, би включвало идентифицирането на изгодата „в даден момент“ с крайната изгода. Но краен момент би имало, ако както искаше Клаузевиц, войната е все още продължение на политиката с други средства (поради което войната би свършила, когато се достигне такова състояние на равновесие, че да позволи връщането към политиката). Но в нашия век следвоенната политика ще бъде винаги и все така продължение (с всякакви средства) на положените от войната предпоставки. Както и да върви войната, тъй като е предизвикала всеобщо преподреждане на тегла, което не може напълно да съответства на волята на съперниците, тя ще се продължи в драматична политическа, икономическа и психологична нестабилност

за предстоящите десетилетия, което не би могло да произведе друго освен „войнстваща политика“.

От друга страна, наистина ли някога е ставало другояче? Нима е забранено да се мисли, че Клаузевиц е сгрешил? Историографията препрочита Ватерлоо като схватка между два разума, но Стендал съумя да го прочете като причинност. Решаването, че класическите войни произвеждат рационални резултати — крайно равновесие, — произтича от хегелиански предразсъдък, според който историята има посока, а резултатът от едно опосредстване прави истинни тези и антитези. Няма научно (нито логическо) доказателство, че подреждането в Средиземноморието след Пуническите войни или онова в Европа след Наполеоновите войни трябва да бъде идентифицирано като равновесие. То би могло да бъде идентифицирано като състояние на неравновесие, което не би се потвърдило, ако не беше войната. Фактът, че в продължение на десетина хиляди години човечеството е практикувало войната като решение на неравновесните състояния, не е по-убедителен от факта, че в същия период човечеството е решило да разреши психологичните неравновесия, прибегвайки към алкохола или към субстанции с подобни опустошителни ефекти.

И тук се вмъква аргументът на табуто. Моравия вече бе внушил, че щом като след векове човечеството е решило да изработи табуто за кръвосмешението, защото си дало сметка, че тясната ендогамия давала отрицателни резултати, бихме могли да достигнем до точката, в която човечеството предизвестява инстинктивната нужда да обяви войната за табу. С реализъм му бе отговорено, че едно табу не се „провъзгласява“ за морално или интелектуално решение, а се формира в продължение на хилядолетия в мрачните отстъпления на колективното съзнание (със същите основания, поради които една невронна мрежа би могла сама да постигне накрая ситуация на равновесие). Разбира се, едно табу не се провъзгласява: то се самопровъзгласява. Но времената на растеж са ускорени. За да се забележи, че с бракосъчетаването с майката или сестрата се блокира обменът между групите, са били необходими десетина хиляди години — така както изглежда, много време е било необходимо, преди човечеството да обособи причинно-следственото взаимоотношение между сексуалния акт и бременността. Но за да се забележи, че при война авиокомпаниите спират дейността си, бяха

достатъчни две седмици. Така че обявяването на едно табу, което при все това никой няма авторитета да провъзгласи, фиксирайки времето за съзряване, е съвместимо с интелектуалния дълг и със здравия разум.

Провъзгласяването на невъзможността на войната е интелектуален дълг. Дори да няма алтернативно решение. Най-много да се припомни, че нашият век е познал *превъзходна* алтернатива на войната — „студената“ война. Повод за ужаси, несправедливости, нетърпимост, локални конфликти, разпръснат терор, историята ще трябва да приеме в крайна сметка, че тя е станала много човечно и процентно меко решение, което има даже победители и победени. Но на интелектуалната функция не е присъщо да обявява студени войни.

Онова, което се стори на някои мълчание на интелектуалците за войната, бе може би страхът да се говори за нея, докато все още е гореща, посредством медиите, поради простия факт, че медиите са част от войната и нейните инструменти, така че е опасно да се смятат за неутрална територия. Освен всичко това медиите имат различно време от времето на размисъла. Интелектуалната функция винаги се упражнява предварително (върху онова, което би могло да стане) или със закъснение (върху онова, което е станало); рядко върху онова, което става, поради ритмични основания, защото събитията са винаги по-бързи и притиснати от размисъла върху събитията. Затова Козимо Пиоваско ди Рондо стои по дърветата: не за да се измъкне от интелектуалния дълг да разбере собственото време и да участва в него, а за да го разбере и участва в него по-добре.

И все пак дори когато избере пространства на тактическо мълчание, размисълът върху войната изисква в крайна сметка това мълчание да бъде заявено на висок глас. Със съзнанието за противоречията на провъзгласяване на мълчанието, на убеждаващата власт на едно немошно действие, на факта, че размишляването не освобождава от поемането на индивидуални отговорности. Но първи дълг е да се каже, че войната днес анулира всяка човешка инициатива и даже самата ѝ явна цел (и явната победа на някой) не може да спре занапред самостоятелната игра на заплетените в самата им мрежа *тегла*. Защото едно тегло „виси като тегло и зависи доколкото виси... и иска също да се спусне, така че следващата точка да надхвърли низостта на онова, което всеки път държи. Теглото никога не може да бъде убедено“ (Микелщетер).

Това спускане не може да бъде оправдано, защото — съгласно правата на вида — е по-лошо от престъпление: то е разхищение.

2. ВЕЧНИЯТ ФАШИЗЪМ

През 1942 г., на десетгодишна възраст, спечелих първа награда на Ludi Juveniles (конкурс за млади италиански фашисти със свободно участие — с други думи, за всички млади италианци). Бях разработил с реторична виртуозност темата: „Трябва ли да умрем за славата на Мусолини и безсмъртната участ на Италия?“ Отговорът ми бе положителен. Бях будно момче.

После, през 1943 г., открих значението на думата „свобода“. Ще разкажа тази история в края на речта си. В този момент „свобода“ все още не означаваше „освобождение“.

Прекарах две от детските си години между SS, фашисти и партизани, които се стреляха един друг, и се научих да избягвам куршумите. Не бе зле като упражнение.

През април 1945 г. партизаните превзеха Милано. Два дни покъсно дойдоха в малкия град, където живеех. Бе радостен момент. На главния площад се бяха стълпили хора, които пееха и развяваха знамена, призовавайки на висок глас Мимо, партизанския командир на зоната. Бившият старшина на карабинерите Мимо се бе съюзил с привържениците на Бадوليو и бе загубил единия си крак в една от първите схватки. Той се показва на балкона на общината, подпрян на две патерици, блед; опита се да успокои тълпата с ръка. Аз бях там и очаквах речта му, като се има предвид, че цялото ми детство беше белязано от големите исторически речи на Мусолини, чиито най-значими пасажии учехме наизуст в училище. Тишина. Мимо говори с дрезгав глас, почти не се чуваше. Каза: „Граждани, приятели. След толкова болезнени жертви... ето ни тук. Слава на падналите за свободата.“ Това бе всичко. И се прибра вътре. Тълпата крещеше, партизаните вдигнаха оръжията си и стреляха във въздуха празнично. Ние, момчетата, се втурнахме да събираме гилзите — ценни предмети за колекциониране, — но бях научил също, че свободата на словото означава свобода на реториката.

Няколко дни след това видях първите американски войници. Бяха афроамериканци. Първият янки, когото срещнах, беше черен, Джоузеф, който ме запозна с чудесата на Дик Трейси и Лил Абнър. Комиксите му бяха цветни и миришеха хубаво.

Един от офицерите (майор или капитан Мъди) гостуваше във вилата на семейството на двама мои съученици. Бях вкъщи в градината, където някои дами бяха обкръжили капитан Мъди и разговаряха на някакъв френски. Капитан Мъди имаше добро висше образование и говореше малко френски. Така че първият ми образ на американските освободители, след толкова бледи лица в черни ризи, бе на образован черен в жълто-зелена униформа, който казваше: „*Oui, merci beaucoup Madame, moi aussi j'aime le Champagne...*“ За съжаление липсваше шампанското, но от капитан Мъди получих първата си дъвка и започнах да дъвча по цял ден. През нощта слагах остатъка в чаша вода, за да го запазя свеж за следващия ден.

През май чухме, че войната е свършила. Мирът ми даде странно усещане. Беше ми казано, че постоянната война е нормалното положение за един млад италианец. През следващите месеци открих, че Съпротивата беше не само местно, но и европейско явление. Научих нови, възбуждащи думи като „*réseau*“, „*armée secrète*“, „*Rote Kapelle*“, „Варшавско гето“. Видях първите снимки от Холокоста и разбрах значението им, преди да познавам думата. Дадох си сметка от какво бяхме освободени.

В Италия днес някои се питат дали Съпротивата е имала реално военно влияние върху хода на войната. За моето поколение въпросът не е съществен: незабавно разбрахме моралното и психологично значение на Съпротивата. Въпрос на гордост беше да знаем, че ние, европейците, не бяхме чакали освобождението пасивно. Мисля, че и за младите американци, които проливаха кръвната си дан за нашата свобода, беше съществено да знаят, че зад линията имаше европейци, които вече плащаха дълга си.

В Италия днес някой казва, че митът за Съпротивата бил комунистическа лъжа. Вярно е, че комунистите експлоатираха Съпротивата като лична собственост от момента, в който получиха първостепенна роля; но аз помня партизани с разноцветни шалчета.

Прекарвах нощите си, залепен за радиото — затворените прозорци и всеобщият мрак превръщаха малкото пространство около

апарата в единственото осветено кътче, — слушайки съобщенията, които Радио Лондон предаваше на партизаните. Бяха същевременно неясни и поетични („Слънцето все още изгрява“, „Розите цъфтят“) и в по-голямата си част бяха „съобщения за Франки“. Някой ми подшушна, че Франки бил шеф на една от най-мощните нелегални групи в Северна Италия, легендарно смел мъж. Франки стана моят герой. Франки (чието истинско име бе Едгардо Сонио) беше монархист, до такава степен антикомунист, че след войната се присъедини към групировки от крайната десница и дори бе обвинен, че е бил съучастник в реакционен държавен преврат. Какво значение има? Сонио все още си остава блян от моето детство. Освобождението бе общо начинание за хора с различен цвят.

В Италия днес някой казва, че освободителната война била трагичен период на разделение и че сега имаме нужда от национално помирение. Споменът за онези ужасни години би трябвало отново да се потисне. Но потискането причинява невроза. Докато помирение означава състрадание и уважение към всички онези, които добросъвестно са водели своята война, да се прости, не означава да се забрави. Мога дори да допусна, че Айхман искрено е вярвал в мисията си, но не ще съумея да кажа: „О’кей, върни се и пак го направи.“ Ние сме тук, за да помним какво се случва и тържествено да заявим, че „те“ не трябва да го правят повече.

Но кои са „те“?

Ако все още мислим за тоталитарните правителства, господствали в Европа преди Втората световна война, то можем спокойно да кажем, че би било трудно да се завърнат в същата форма при различни исторически условия. Ако фашизмът на Мусолини се е основавал върху идеята за харизматичен водач, корпоративизма, утопията за „неизбежната участ на Рим“, империалистическата воля за завоюване на нови земи, върлия национализъм, идеала за цяла една нация строена в черни ризи, отхвърлянето на парламентарната демокрация, антисемитизма, то тогава не ми е трудно да допусна, че роденият от ИСД (Италианското социално движение) Национален съюз е със сигурност дясна партия, но няма много общо със стария фашизъм. Поради същите основания, дори да съм разтревожен от разните филонацистки движения, активни тук и там из Европа,

включително в Русия, не мисля, че нацизмът, в изначалната си форма, се появява отново като движение, което увлича цяла нация.

Въпреки това дори политическите режими да могат да бъдат свалени, а идеологиите критикувани и делегитимирани, зад един режим и неговата идеология винаги има начин на мислене и чувстване, серия културни навици, мъглявина от мрачни инстинкти и непроницаеми нагони. Следователно има ли все още друг призрак, който броди из Европа (да не говорим за други части на света)?

Йонеско каза някога, че „само думите са от значение, а останалото е бърбрене“. Езиковите навици често са важни симптоми за неизразени чувства.

Така че оставете ме да попитам защо не само Съпротивата, но и цялата Втора световна война са дефинирани в целия свят като борба срещу фашизма. Ако препрочетете За кого бие камбаната на Хемингуей, ще откриете, че Робърт Джордан идентифицира враговете си с фашистите дори когато мисли за испанските фашисти.

Позволете ми да оставя думата на Франклин Делано Рузвелт. „Победата на американския народ и на съюзниците му ще бъде победа срещу фашизма и задънената улица на представяния от него деспотизъм“ (23 септември 1944 г.).

В годините на Маккарти взелите участие в испанската гражданска война американци били наричани „преждевременни антифашисти“ — с което се подразбира, че сражаването срещу Хитлер през четиридесетте години било морален дълг за всеки добър американец, но твърде ранното сражаване срещу Франко през тридесетте години било подозрително. Защо израз като „*Fascist Pig*“ бил използван от американските радикали даже за да се посочи неодобряващ онова, което пушат, полицаи? Защо не казвали: „Свинята Коголард“, „Фалангистка свиня“, „Усташка свиня“, „Свинята Куизлинг“, „Свинята Анте Павелич“, „Нацистка свиня“?

Mein Kampf е пълният манифест на една политическа програма. Нацизмът имал теория за расизма и арийството, точно понятие за *entartete Kunst*, „дегенериралото изкуство“, философия на волята за власт и *übermensch*. Нацизмът бил решително антихристиянски и неоезически по същия начин, по който Диаматът (официалната версия на съветския марксизъм) на Сталин бил ясно материалистичен и атеистичен. Ако под тоталитаризъм се разбира режим, който

подчинява всяко индивидуално действие на държавата и нейната идеология, то тогава нацизмът и сталинизмът са били тоталитарни режими.

Фашизмът е бил, разбира се, диктатура, но не е бил съвършено тоталитарен, не толкова поради мекотата му, колкото поради философската слабост на неговата идеология. Противно на онова, което обикновено се мисли, италианският фашизъм нямал своя философия. Подписаната от Мусолини статия за фашизма в *Enciclopedia Treccani* била написана или основно вдъхновена от Джовани Джентиле, но отразявала къснохегелианското понятие „етическа и абсолютна държава“, което Мусолини никога не реализирал напълно. Мусолини нямал никаква философия: имал само реторика. Той започнал като атеистичен активист, за да подпише после конкордата^[1] с Църквата и да симпатизира на епископите, които благославяли фашистките знамена. Според една правдоподобна легенда в първите си антиклерикални години той поискал веднъж от Бога да го порази с гръм на място, за да докаже своето съществуване. Бог очевидно бил разсеян. През следващите години Мусолини винаги споменавал в речите си Божието име и не се свенял да иска да го наричат „човека на Провидението“. Може да се каже, че италианският фашизъм е бил първата дясна диктатура, господствала в европейска страна, и че всички аналогични движения намерили впоследствие един вид общ архетип в режима на Мусолини. Италианският фашизъм първи създал военна литургия, фолклор и даже начин на обличане — успявайки да има по-голям успех в чужбина от Армани, Бенеттон или Версаче. Едва през тридесетте години фашистките режими се появили в Англия с Моузли и в Латвия, Естония, Литва, Полша, Унгария, Румъния, България, Гърция, Югославия, Испания, Португалия, Норвегия и даже в Латинска Америка, а да не говорим за Германия. Италианският фашизъм успял да убеди много европейски либерални лидери, че новият режим провежда интересни социални реформи, в състояние да предоставят умерено революционна алтернатива на комунистическата заплаха.

Въпреки това историческият приоритет не ми изглежда достатъчно основание, за да обясни защо думата „фашизъм“ е станала синекдоха, наименование *pars pro toto* за разни тоталитарни движения. Няма нужда да се казва, че фашизмът съдържа в себе си всички

елементи на последвалите тоталитаризми, така да се каже, в „квинтесенциално състояние“. Напротив, фашизмът не притежавал никаква квинтесенция, нито една-единствена същност. Фашизмът е бил *fuzzy*^[2] тоталитаризъм. Фашизмът не бил монолитна идеология, а по-скоро колаж от различни политически и философски идеи, кошер от противоречия. Възможно ли е изобщо да се схване едно тоталитарно движение, успяло да обедини монархията и революцията, кралската войска и личната милиция на Мусолини, отстъпените на Църквата привилегии и величаещо насието държавно образование, абсолютния контрол и свободния пазар? Фашистката партия се родила, провъзгласявайки своя нов революционен ред, но била финансирана от най-консервативните поземлени собственици, които очаквали контрареволюция. Първоначалният фашизъм бил републикански и просъществувал двадесет години, провъзгласявайки лоялността си към кралското семейство, позволявайки на „дуче“ да върви напред подръка с „крал“, комуто дал дори титлата „император“. Но когато през 1943 г. кралят уволнил Мусолини, два месеца по-късно партията се появила отново с помощта на немците под знамето на „социална“ република, преработвайки старата революционна партитура, обогатена с почти якобински акценти.

Съществувала една-единствена нацистка архитектура и едно-единствено нацистко изкуство. Когато Алберт Шпеер бил нацистският архитект, нямало място за Мийс ван дер Рохе. По същия начин при Сталин, щом Ламарк имал право, нямало място за Дарвин. Напротив, със сигурност имало архитекти фашисти, но до техните псевдоколизеи се издигали и нови сгради, вдъхновени от модерния рационализъм на Гропиус.

Нямало фашистки Жданов. В Италия имало две важни награди за изкуство: *Premio Cremona*, контролирана от необразован и фанатичен фашист като Фариначи, който насърчавал пропагандното изкуство (спомням си картините, озаглавени *Слушайки по радиото една реч на Дуче* или *Създадените от фашизма душевни състояния*); и *Premio Bergamo*, спонсорирана от образован и разумно толерантен фашист като Боттаи, който закрилял изкуството за изкуството и новите опити на авангардното изкуство, заклеймени в Германия като порочни и криптокомунистически, противни на единствено допустимия *нибелунгски кич*.

Националният поет бил Д'Анунцио — денди, който в Германия или Русия би бил изпратен пред взвода за екзекуции. Той бил назначен с ранг Бард на режима заради неговия национализъм и култ към героизма — с добавка на силни дози френско декадентство.

Да вземем футуризма. Той би трябвало да бъде разглеждан като пример за *entartete Kunst*, така както експресионизма, кубизма, сюрреализма. Но първите италиански футуристи били националисти, поради естетически основания били благосклонни към италианското участие в Първата световна война, възхвалявали бързината, насилието, риска и тези аспекти изглеждали някак си близки на фашисткия култ към младостта. Когато фашизмът се идентифицирал с Римската империя и преоткрил селските традиции, Маринети (провъзгласил един автомобил за по-красив от Победата на Самотраки и поискал да убие даже лунната светлина) бил избран за член на Италианската академия, която се отнасяла с голямо уважение към лунната светлина.

Много от бъдещите партизани и бъдещите интелектуалци от Комунистическата партия били възпитаници на ФУГ — университетската фашистката студентска асоциация, която трябвало да бъде люлката на новата фашистка култура. Тези клубове станали един вид интелектуална люпилня, в която новите идеи кръжали без никакъв реален идеологически контрол не толкова защото партийците били толерантни, колкото защото малцина от тях притежавали интелектуалните инструменти за контрол.

През това двайсетилетие поезията на херметиците представлявала реакция срещу надутия стил на режима: на тези поети било обещано да изработят литературния си протест във вътрешността на абаносовата кула. Усещането на херметиците било точно обратното на фашисткия култ към оптимизма и героизма. Режимът толерирал това проявено, макар и социално незабележимо, несъгласие, защото не обръщал достатъчно внимание на толкова неясен жаргон.

Това не означава, че италианският фашизъм бил толерантен. Грамши бил хвърлен в затвора, където умрял, Маттеотти и братя Роселли били убити, свободният печат премахнат, синдикатите разбити, политическите дисиденти въдворени в далечни острови, законодателната власт станала жалък фалшификат, а изпълнителната (която контролирала съдебната власт, както впрочем и медиите)

излъчвала направо новите закони, сред които били също и онези за защитата на расата (формалната италианска подкрепа за Холокоста).

Описаната от мен несвързана картина не се дължеше на толерантността: тя бе пример за политическото и идеологическо разглобяване, но „подредено разглобяване“, структурирано объркване. Фашизмът беше философски разглобен, но от емоционална гледна точка беше здраво стегнат в някои архетипи.

Сега стигаме до втората точка от моята теза. Имало е един-единствен нацизъм и не можем да наречем „нацизъм“ хиперкатолическия фалангизъм на Франко, като се има предвид, че нацизмът е основно езически, политеистичен и антихристиянски, ако ли не, не е нацизъм. Напротив, на фашизъм може да се играе по много начини, без да се променя името на играта. На понятието „фашизъм“ се случва онова, което според Витгенщайн става в понятието „игра“. Една игра може да бъде или да не бъде състезателна, може да интересува едно или повече лица, може да изисква или не някакви особени сръчности, може да възнаграждава или не с пари. Игрите са серии от разни дейности, които показват само някаква „семейна прилика“.

1	2	3	4
abc	bed	ede	def

Да предположим, че съществува серия от политически групи. Група 1 се характеризира с аспектите *abc*, група 2 с *bcd* и т.н. 2 е подобна на 1, доколкото имат два общи аспекта. 3 е подобна на 2 и 4 е подобна на 3 поради същото основание. Отбележете, че 3 също е подобна на 1 (имат общия аспект *c*). Най-любопитният случай е даден от 4, очевидно подобна на 3 и 2, но без никаква обща характеристика с 1. Въпреки това поради непрекъснатата серия от намаляващи подобия между 1 и 4, чрез нещо като илюзорен преход, между 1 и 4 остава семеен вид.

Терминът „фашизъм“ подходда на всичко, защото е възможно от един фашистки режим да се отстранят един или повече аспекти и той все така може да бъде разпознат като фашистки. Премахнете империализма от фашизма и ще имате Франко или Салазар; премахнете колониализма и ще имате балкански фашизъм. Добавете

към италианския фашизъм радикален антикапитализъм (който никога не очарова Мусолини) и ще имате Езра Паунд. Добавете към култа към келтската митология мистицизма на Граала (напълно чужд на официалния фашизъм) и ще имате един от най-уважаваните фашистки гуру Юлий Евола. Въпреки това объркване считам, че е възможно да се посочи списък с типични характеристики на онова, което бих искал да нарека „Ур-фашизъм“ или „вечния фашизъм“. Такива характеристики не могат да бъдат включени в система; много от тях взаимно си противоречат и са типични за други форми на деспотизъм или фанатизъм. Но достатъчно е една от тях да присъства, за да пресече фашистката мъглявина.

1. Първата характеристика на един Ур-фашизъм е култът към традицията. Традиционализмът е по-стар от фашизма. Той не само бил типичен за католическата контрареволуционна мисъл след Френската революция, а се родил в късната елинистична ера като реакция срещу класическия гръцки рационализъм. Народите от разни райони на Средиземноморския басейн (всички снизходително приети от Римския Пантеон) започнали да бленуват за откровение, получено в зората на човешката история. Това откровение задълго било скрито под булото на вече забравени езици. То било поверено на египетските йероглифи, на келтските руни, на все още непознатите свещени текстове от азиатските райони.

Тази нова култура трябвало да бъде *синкретична*. „Синкретизмът“ не е само, както сочат речниците, комбинацията на различни форми на вярвания или практики. Подобна комбинация *трябва да толерира противоречията*. Всички оригинални послания съдържат кълн мъдрост и когато изглежда, че казват различни или несъвместими неща, то е само защото всички алегорично намекуват за някаква първична истина.

Вследствие не може да има напредък на знанието. Истината вече е била оповестена веднъж завинаги и ние можем само да продължим да интерпретираме неясното й послание. Достатъчно е да се разгледа членската маса на всяко фашистко движение, за да се открият основните мислители традиционалисти. Нацистката гноза се подхранва от традиционалистични, синкретични, окултни елементи. Най-важният теоретичен източник на новата италианска десница — Юлий Евола — обърква Граала с Протоколите на Мъдреците от Сион,

алхимията със Свещената римска империя. Самият факт, че за да покаже своята умствена отвореност, част от италианската десница наскоро разшири членската си маса, поставяйки заедно Де Местр, Генон и Грамши, е блестящо доказателство за синкретизъм.

Ако сте любопитни, по рафтовете с надпис „New Age“ в американските книжарници ще намерите даже Свети Августин, който не е бил фашист, доколкото знам. Но самото поставяне на Свети Августин и Стоунхендж заедно, това вече е симптом на Ур-фашизъм.

2. Традиционализмът включва отказа от *модерността*. Както фашистите, така и нацистите обожавали технологията, докато мислителите традиционалисти обикновено отказвали технологията като отрицание на традиционните духовни ценности. Въпреки това, макар че фашизмът се гордеел със своите индустриални успехи, неговата възхвала на модерността била само повърхностният аспект на базирана върху „кръвта“ и „земята“ (*Blut and Boden*) идеология. Отказът от модерния свят бил прикрит като осъждане на капиталистическия начин на живот, но засягал основно отхвърлянето на духа на 1789 г. (или очевидно на 1776 г.). Просвещението, векът на Разума се разглеждали като начало на модерната поквара. В този смисъл Ур-фашизмът може да бъде дефиниран като „ирационализъм“.

3. Ирационализмът зависи също от култа към *действието заради самото действие*. Действието е красиво само по себе си и следователно трябва да бъде осъществено преди и без каквото и да е размисъл. Мисленето е форма на скопяване. Затова културата е подозрителна, доколкото се идентифицира с критичното отношение. От приписаното на Гьобелс заявяване („Щом чуя да се говори за култура, вадя пистолета“) до честата употреба на изрази „интелектуални свини“, „дървени философи“, „радикални сноби“, „Университетите са бърлога за комунисти“ подозрението към интелектуалците винаги е било симптом на Ур-фашизма. Официалните фашистки интелектуалци били заети основно с обвинения към модерната култура и либералната интелигенция затова, че изоставили традиционните ценности.

4. Някоя форма на синкретизъм не може да приеме критиката. Критичният дух извършва разграничения, а разграничаването е знак за модерност. В модерната култура научната общност разбира

разногласието като инструмент за напредък на познанията. За Ур-фашизма разногласието е предателство.

5. Разногласието е освен това знак за разност. Ур-фашизмът расте и търси съгласие, експлоатирайки естествения *страх от различието*. Първият призив на едно фашистко или преждевременно фашистко движение е срещу натрапниците. Ур-фашизмът е следователно расистки по дефиниция.

6. Ур-фашизмът блика от индивидуалната или социалната фрустрация, което обяснява защо една от типичните характеристики на историческите фашизми бил *призивът към фрустрираните средни класи*, неудовлетворени от няколко икономически кризи или политически унижения, уплашени от натиска на нисшестоящите социални групи. В наше време, когато старите „пролетарии“ стават дребна буржоазия (и лумпените се самоизключват от политическата сцена), фашизмът ще намери аудиторията си в това ново мнозинство.

7. Ур-фашизмът казва на лишените от всякаква социална идентичност, че тяхната единствена привилегия е най-общата от всички — да бъдат родени в една и съща страна. Такъв е произходът на „национализма“. При това единствените, които могат да предоставят идентичност на нацията, са враговете. Така в корена на Ур-фашистката психология е *натрапливостта към заговора*, по възможност международен. Последователите трябва да се чувстват обсадени. Най-лесният начин да се накара един заговор да изплува е позоваването на ксенофобията. Но заговорът трябва да дойде и отвътре: обикновено евреите са най-добрата цел, доколкото представляват предимството да бъдат същевременно вътре и вън. Последният пример за натрапливостта към заговора в Америка е представен от книгата на Пат Робъртсън *The New World Order*.

8. Последователите трябва да се чувстват унижени от показното богатство и силата на враговете. Когато бях дете ми преподаваха, че англичаните са „народът с петте яденета“: ядяха винаги по-често от бедните, но трезвени италианци. Евреите са богати и си помагат един на друг благодарение на тайна мрежа за взаимопомощ. Последователите трябва въпреки това да бъдат убедени, че могат да сразят врага. Така, благодарение на непрекъснато изместване на реторичния регистър, *враговете са същевременно твърде силни и*

твърде слаби. Фашистите са осъдени да загубят войните си, защото са структурно неспособни да преценят обективно силата на врага.

9. За Ур-фашизма няма борба за живот, а по-скоро „живот за борба“. *Това пацифизмът е сблъсък с врага*; пацифизмът е лош, защото *животът е постоянна война*. Това все пак носи със себе си комплекса на Армагедон: в момента, когато враговете трябва и могат да бъдат сразени, ще трябва да има крайна битка, вследствие на която движението ще получи контрол над света. Подобно крайно решение включва следващо мирно време, Златен век, който противоречи на принципа на постоянната война. Нито един фашистки лидер не е успял някога да разреши това противоречие.

10. Елитаризмът е типичен аспект на всяка реакционна идеология, доколкото е основно аристократичен. В хода на историята всички аристократични и милитаристични елитаризми са включвали *презрението към слабите*. Ур-фашизмът не може да мине без проповядване на „народен елитаризъм“. Всеки гражданин принадлежи към най-добрия народ на света, членовете на партията са най-добрите граждани, всеки гражданин може (или би трябвало) да стане член на партията. Но не може да има патриции без плебеи. Лидерът, който добре знае, че властта му не е била възложена, а завоювана със сила, знае също, че силата му се базира върху слабостта на масите, тъй слаби, че да се нуждаят и да заслужават „владетел“. От момента, когато групата е организирана военно-йерархично (според военен модел), всеки подчинен лидер презира подчинените си. Всичко това усилва чувството за масов елитаризъм.

11. В тази перспектива *всеки е възпитан да стане герой*. Във всяка митология „героят“ е изключително същество, но в Ур-фашистката идеология героизмът е норма. Този култ към героизма е тясно свързан с *култа към смъртта*: неслучайно девизът на фалангистите бил: „*Viva la muerte!*“. На нормалните хора се казва, че смъртта е неприятна, но е нужно да се посрещне с достойнство; на вярващите се казва, че е болезнен начин да се постигне свръхестествено щастие. Ур-фашисткят герой обаче се стреми към смъртта, предизвестена като най-доброто възнаграждение за героичен живот. Ур-фашисткят герой е нетърпелив да умре. Следва да се отбележи, че в неговото нетърпение по-често му се удава да кара другите да умират.

12. От момента, когато и постоянната война, и героизмът са трудни за играене игри, Ур-фашизмът прехвърля собствената си воля за власт върху сексуалните въпроси. Това е произходът на *монизма* (който включва презрение към жените и нетолерантно осъждане на неконформистките сексуални навици от целомъдрието до хомосексуалността). От момента, когато дори сексът е трудна за играене игра, Ур-фашисткия герой играе с оръжията, които са неговият фалически *ерзац*: неговите игри на война се дължат на постоянна *завист към пениса*.

13. Ур-фашизмът се базира върху „качествен популизъм“. При една демокрация гражданите се радват на индивидуални права, но гражданската съвкупност се е сдобила с политическо влияние само от количествена гледна точка (следват се решенията на мнозинството). За Ур-фашизма индивидите като индивиди нямат права, а народът е схващан като качество, монолитна цялост, която изразява „общата воля“. От момента, когато никакво количество човешки същества не може да притежава обща воля, лидерът претендира, че е техен изразител. Загубвайки властта си да възлагат, гражданите не действат, а са повикани само *Pars pro toto* да играят ролята на народа. Така народът е само театрална функция. Като добър пример за качествен популизъм вече не се нуждаем от Пиаца Венеция или стадиона в Нюрнберг. В бъдещето ни се очертава качествен телевизионен или Интернет популизъм, в който емоционалният отговор на избрана група граждани може да бъде представен или приет като „гласа на народа“. Поради качествения му популизъм Ур-фашизмът *трябва да се противопостави на „гнилите“ парламентарни управления*. Една от първите произнесени от Мусолини в италианския парламент фрази била: „Бих могъл да преобразувам тази глуха и сива аула в бивак за моите кохорти.“ Фактически той незабавно намерил по-добър подслон за кохортите си, но малко след това ликвидирал парламента. Всеки път, когато един политик хвърля съмнение върху легитимността на парламента, защото вече не представя „гласа на народа“, можем да подушим Ур-фашистка миризма.

14. *Ур-фашизмът говори „новговора“*. „Новговорът“ е измислен от Оруел в 1984 като официалния език на Ангсоца, Английския социализъм, но Ур-фашистки елементи са общи за различни форми на диктатура. Всички доктринални нацистки или фашистки текстове се

базираат върху бедна лексика и елементарен синтаксис, с цел да ограничат инструментите за сложно и критично разсъждение. Но трябва да бъдем готови да идентифицираме други форми на новговор, дори когато приемат невинната форма на популярно токшоу.

След като посочих възможните архетипи на Ур-фашизма, позволено ми е да завърша. На 27 юли 1943 г. сутринта ми бе казано, че според прочетените по радиото информации фашизмът беше паднал и Мусолини беше арестуван. Майка ми ме изпрати да купя вестник. Отидох до най-близката будка и видях, че имаше вестници, но имената бяха различни. Освен това след бърз поглед на заглавията си дадох сметка, че всеки вестник казваше различни неща. Купих един наслуки и прочетох отпечатаното на първа страница съобщение, подписано от пет или шест политически партии — Християндемократическата партия, Комунистическата партия, Социалистическата партия, Партията на действието, Либералната партия. До този момент бях вярвал, че във всяка страна има само една партия и че в Италия има само Националфашистка партия. Откривах, че в моята страна можеше да има едновременно различни партии. И не само: тъй като бях будно момче, веднага си дадох сметка, че беше невъзможно толкова партии да изникнат за ден. Така разбрах, че вече са съществували като нелегални организации.

Съобщението отбелязваше края на диктатурата и завръщането на свободата: свобода на словото, на печата, на политическото сдружаване. За първи път в живота си четях — Бога ми — думите „свобода“, „диктатура“. По силата на тези нови думи бях се преродил като западен свободен човек.

Трябва да внимаваме смисълът на тези думи все още да не се забравя. Ур-фашизмът все още е около нас, понякога в цивилни дрехи. За нас би било така удобно всеки да се представя на сцената на живота и да казва: „Искам отново да отворя Освиенцим, искам черноризците отново тържествено да маршируват по италианските площи.“ Уви, животът не е тъй лесен. Ур-фашизмът все още може да се завърне в по-невинно облекло. Наш дълг е да го разобличим и да посочим с пръст всяка от новите му форми — всеки ден, във всички части на света. Ще дам отново думата на Рузвелт: „Осмелявам се да кажа, че ако американската демокрация престане да прогресира като жива сила, търсеца ден и нощ как да подобри с мирни средства условията на

гражданите ни, в нашата страна ще нарасте силата на фашизма“ (4 ноември 1938г.). Свобода и освобождение са задача, която никога не свършва. Нека нашият девиз бъде: „Не забравяйте.“ Позволете ми да завърша с едно стихотворение на Франко Фортини^[3]:

*Sulla spalletta del ponte
Le teste degli impiccati
Nell'acqua della fonte
La bava degli impiccati.*

*Sul lastrico del mercato
Le unghie dei fucilati
Sull'erba secca del prato
I denti dei fucilati.*

*Mordere l'aria mordere i sassi
La nostra carne non è più d'uomini
Mordere l'aria mordere i sassi
Il nostro cuore non è più d'uomini.*

*Ma noi s'è letta negli occhi dei morti
E sulla terra faremo libertà
Ma l'hanno stretta i pungi dei morti
La giustizia che si farà.*

*(На парапета на моста
главите на обесените
във водата на извора
лигите на обесените*

*на паважа на пазара
ноктите на разстреляните
на сухата полска трева
зъбите на разстреляните*

*хапем въздуха хапем камъните
месото ни вече не е човешко
хапем въздуха хапем камъните
сърцето ни вече не е човешко.*

*Ала прочетохме в очите на мъртвите
че на земята ще настъпи свобода
а в юмруците на мъртвите е стисната
справедливостта, която ще настъпи.)*

[1] *Конкордат* — договор между Светия престол и суверенна държава. На 11 февруари 1929 г. с конкордат между Светия престол и Мусолини е създадена държавата Ватикана. — Бел.прев. ↑

[2] Използван понастоящем в логиката, за да се посочат „мъглявите“ съвкупности от неточни контури, терминът *fuzzy* би могъл да бъде преведен като „мъгляв“, „неясен“, „неточен“, „смътен“. — Бел.авт. ↑

[3] Иде реч за стихотворението „*Canto degli ultimi partigiani*“ („Песен на последните партизани“) на Франко Фортини. — Бел. NomaD. ↑

3. ЗА ПЕЧАТА

Господа сенатори,

Онова, което ще ви представя накратко, е *cahier de doléances*^[1] за ситуацията на италианския печат, особено във взаимоотношенията му с политическия свят. Мога да го направя не зад гърба, а в присъствието на представители на печата, защото от шестдесетте години насам съм писал онова, което ще кажа, и то предимно в италиански всекидневници и седмичници. Това означава, че живеем в страна, където свободният и безскрупулен печат е способен да разследва самия себе си.

Функцията на четвъртата власт е, разбира се, да контролира и критикува другите три традиционни власти (заедно с икономическата и представляваната от партиите и синдикатите власт) и може да прави това в свободна страна, защото нейната критика няма репресивни функции: средствата за масова информация могат да влияят върху политическия живот на страната само създавайки обществено мнение. А традиционните власти могат да контролират и критикуват медиите само посредством медиите; в противен случай тяхната намеса става или изпълнителна, или законодателна, или съдебна санкция — което може да се случи само ако медиите са престъпни или, изглежда, формират ситуации на политическо и институционално неравновесие (виж дебата за *равнопоставеността*). Тъй като обаче медиите, и в нашия случай печатът, не могат да продължават да бъдат щадени от критики, в една демократична страна възможността печатът да постави под въпрос самия себе си е условие за здравословност.

Ала често не е достатъчно да се прави; правенето му би могло дори да изгради солидно алиби или пък, ако бъдем строги, случай на така наречената от Маркузе „репресивна толерантност“: след като веднъж е показал собствената си самобичуваща се безскрупулност, печатът вече не е заинтересован от реформирането си. Почти преди двадесет години Ливио Дзанетти ми поиска и публикува в *Espresso* дълга критична статия за самото *Espresso*. Ще бъда излишно скромнен,

но последвалото оправяне на *Espresso* не бе заслуга на моята статия, а естествена еволюция на нещата. Доколкото си спомням, моята критика бе изпуснала намереното време.

При скицирането на тази моя *Cahier de doléances* не възнамерявам да критикувам печата във взаимоотношенията му с политическия свят, като че ли политическият свят е невинна жертва на злоупотребите на печата. Считам, че това съответства напълно на ситуацията, която ще се постарая да очертая.

И още, не ще бъда от онези провинциалисти, за които само случващото се в нашата страна върви зле. Не ще изпадна в заблудата на нашия, често чуждопоклонически, печат, който при назоваване на чуждестранен всекидневник винаги поставя пред него прилагателното „авторитетен“ и така стига до говоренето за „авторитетния *New York Post*“, когато желае да използва негово твърдение, без да знае факта, че *New York Post* е четвърторазреден вестник, който биха се срамували да четат в Омаха, Небраска. Голяма част от злочестините, от които страда италианският печат, днес са общи за почти всички страни. Но ще се позова отрицателно на други страни едва когато бъде строго необходимо, защото „две грешки никога не правят едно основание“. И ще взема за пример други страни, когато ми се стори, че техният урок може да бъде положителен и за нас.

Последно уточнение: ще се позовавам на текстове от *Repubblica*, *Corriere della Sera* и *Espresso*, и то за коректност. Това са три издания, в които съм писал и все още пиша, така че критиките ми не биха могли да бъдат сметени за предумишлени или вдъхновени от злонамереност. Но проблемите, които ще осветля, се отнасят до целия италиански печат.

[1] *Cahier de doléances* (фр.) — книга с оплаквания, представена на Генералните щати през 1789 г. — Бел.прев. ↑

ПОЛЕМИКИТЕ ОТ ШЕЙСЕТТЕ И СЕДЕМДЕСЕТТЕ ГОДИНИ

През шейсетте и седемдесетте години полемиката за естеството и функцията на печата се развива по тези две теми: (I) различие между новина и коментар, и следователно призив към обективност; (II) вестниците са властови инструменти, управлявани от партии или икономически групировки, които нарочно използват криптиран език, доколкото истинската им функция не е да дават новини на гражданите, а да изпращат шифровани съобщения на друга властова групировка, минавайки над главата на читателите. Политическият език се вдъхновява от същите принципи и изразът „успоредни сходимости“ е останал в литературата за масмедииите като символ на този език, едва-едва разбираем в коридорите на Монтечиторио, но непроницаем за домакинята от Вогера.^[1]

Както ще видим, тези две теми са до голяма степен остарели. От една страна, бе проведена обширна полемика за обективността и много от нас поддържаха, че (освен бюлетина за метеорологичната прогноза) не може да съществува наистина обективна новина. Дори разделяйки старателно коментар и новина, самият избор на новината и нейното страниране представляват елемент на скрита преценка. През последните десетилетия нахлу стилът на т.нар. Тематизация, една и съща страница приютява свързани но някакъв начин събития. Ето като пример за тематизация страница 17 на *Repubblica* от неделя, 22 януари. Четири статии: „Бреша — ражда и умъртвява дъщеричката си“; „Рим — само вкъщи 4-годишно дете играе на перваза, бащата свършва в «Реджина Чели»^[2]; «Рим — в болница могат да раждат дори тези, които не искат да задържат детето»; «Тревизо — разведена майка се отказва да бъде майка». Както виждате, тематизира се рискът от изоставяне на детето. Въпросът, който трябва да си поставим, е: става ли дума за типичен, актуален за този период проблем? Това ли са всички новини за случаи от този род? Ако става дума само за четири случая, то тази работа не би била представителна статистически; но тематизацията издига новината в онова, което юридическата и

съвещателната класическа реторика нарича *exemplum*: един-единствен случай, от който се извлича (или крадешком се внушава извличането на) правило. Ако става дума само за четири случая, то вестникът ни кара да мислим, че са много повече; ако бяха много повече, то вестникът не би ни го казал. Тематизацията не предоставя четири новини: тя изразява силно мнение за детската ситуация, както искал редакторът, който може би късно през нощта я е странирал така, защото не е знаел как да запълни страница 17. С това не казвам, че техниката на тематизацията е погрешна или опасна: казвам само, че ни показва как могат да се изразят мнения, давайки изцяло обективни новини.

Колкото до проблема за криптирания език, бих казал, че нашият печат го изостави, защото се промени и езикът на политиците, които вече не четат от листче пред микрофоните неясни и обработени изречения, а казват *apertis verbis*, че техният сподвижник е предател, докато другият прославя на висок глас ерективните качества на собствения си възпроизводителен орган. Печатът дори набляга върху достъпен за безформената цялост, която днес се нарича «хората», език, но счита, че хората говорят само с готови изречения. И така, ето (използвам по малко събрани за един месец от моите студенти данни за готови изречения в италианския печат) следния списък с готови изречения от една-единствена статия на *Corriere* от 11 януари 1995 г.: «Надеждата умира последна», «Гърди срещу гърди», «Дини вещае сълзи и кръв», «Куиринале^[3] е готов за война», «След дъжд качулка», «Паннелла стреля наред», «Времето свършва — няма място за болки в корема», «Правителството ще трябва да измине дълъг път», «Ще сме загубили нашата битка», «Ножът опря до кокала». В *Repubblica* от 28 декември 1994 г. се оказва, че «Трябва да се спасява всичко наред», «Който много иска, остава с пръст в уста», «Бог да ме пази от приятелите», «Най-лошите валсови стъпки», «Fininvest» излиза отново на бойното поле“, „Кашата е забъркана“, „И светците няма да попречат“, „Труден за изкореняване бурен“, „Вятърът обръща посоката си“, „Телевизията взема лъвския пай и ни оставя само трохите“, „Да се върнем към темата“, „Броят на слушателите спадна катастрофално“, „Загубване нишката на разказването“, „Отваряне на очите“, „С ухо към пазара“, „Излиза в окаяно състояние“, „Нещо ни яде отвътре“, „Отдаване на военни почести“... Не вестник, а *Умотворения*. Има

защо да се запитаме дали тези клишета са в крайна сметка повече или по-малко прозрачни от „успоредните сходимости“, които поне Червените бригади бяха разбрали какво искат да кажат и всъщност бяха действали впоследствие.

Отбележете, че петдесет процента от тези готови, добри за „хората“ изречения са измислени от вестникарите, а петдесет процента са цитирани из изявления на парламентаристите. Както виждате — за да използваме друго готово изречение, — „обръчът се затяга“, слагаме на огъня дяволски съюз, в който не се знае кои са корумпираните и кои корумпиращите.

Следователно край на стария дебат за обективността и криптирания език. Откриват се нови проблеми. Кои са те и как се раждат?

[1] (Бележка от 1997 г.) Въпреки че съм го уточнявал и други пъти, и за историческа коректност, искам да припомня, че синекдохата „домакини от Вогера“ (фантазмено приписвана на различни автори) произхожда обаче от анкета за разбирането на политическия език, проведена през шейсетте години от Отдела за обществено мнение на RAI (анкета, която показва как смятани за нормални изрази като „светски партии“ се оказаха обаче абсолютно неразбираеми за обикновената публика). Бяха проучени различни извадки, между които и една, съставена от домакините от Вогера. — Бел.авт. ↑

[2] Реджина Чели — римски затвор. — Бел.прев. ↑

[3] Куиринале — седалището на Италианското президентство. — Бел.прев. ↑

ВСЕКИДНЕВНИКЪТ СТАВА СЕДМИЧНИК

През шейсетте години вестниците все още не страдаха от конкуренцията на телевизията. Само Акилле Кампаниле прояви блестяща интуиция на конференция за телевизията в Гросето през септември 1962 г.: едно време вестниците първи даваха новината, после се намесваха други публикации, за да задълбочат въпроса; вестникът беше телеграма, която завършваше със: „Следва писмо.“ През 1962 г. телеграфната новина се даваше в осем вечерта по телевизионните новини. На следващата сутрин вестникът даваше същата новина: това беше писмо, което завършваше със: „Следва, и дори предшества, телеграма.“

Защо само комичен гений като Кампаниле бе забелязал тази парадоксална ситуация? Защото тогава телевизията бе ограничена в един или два определени от режима канала, така че не бе смятана за (и до голяма степен не беше) достоверен източник; вестниците казваха повече неща и не толкова неясно; комиците се раждаха в киното или кабарето и не винаги се добираха до телевизията; политическата комуникация ставаше на площада, лице в лице, или чрез манифестите по стените: едно изследване на телевизионния дебат през шейсетте години изясняваше чрез анализ на многобройни политически трибуни, че в намерението да съобразява собствените си предложения с усреднените телевизионни зрители, представителят на КП казваше накрая много подобни неща на онези на представителя на ХДП, или че различията се анулираха и всеки се стараяше да се прояви като възможно най-неутрален и успокояващ. Така че полемиката, политическата борба ставаше другаде и предимно във вестниците.

После дойде количественият (каналите се умножаваха все повече) и качествен скок: даже в държавната телевизия се разграничиха три различно ориентирани политически канала; сатирата, разпаленият спор, изработването на сензационната преминаха в телевизията, която пристъпи даже сексуалните бариери, така че някои програми от единадесет вечерта бяха вече много по-дръзки от монашеските корици на *Espresso* или *Panorama*, които спираха до

границата на седалището. Спомням си, че още в началото на седемдесетте години публикувах преглед на американските токшоу като места на цивилизован и духовит разговор, който може да държи зрителите заковани късно през нощта пред видеото, и разпалено ги предлагам на италианската телевизия. След това по италианските телевизионни екрани все по-триумфално се появяваше токшоутото, което обаче малко по малко се превръщаше в място за яростна, понякога дори физическа схватка, школа за език без опосредстващи термини (наистина подобна еволюция имаше отчасти и в токшоутото в други страни).

Така телевизията стана първият източник за разпространение на новините и пред всекидневника се отвори само два пътя: за първия възможен път (който засега ще дефинирам само като „разширено внимание“) ще кажа след това; но мисля, че може да се твърди, че печатът следва предимно втория път: той се „седмичнизира“. Всекидневникът става все по-подобен на седмичник с огромното посвещаване на развлеченията пространство, дискутирането на нравите, клюките за политическия живот, вниманието към света на спектакъла. Това поставя в криза седмичниците от висока класа (да уточним — от *Panorama* до *Epoca*, от *Europeo* до *Espresso*): за седмичника остават два пътя — или да се „месечнизира“ (но вече съществуват специализирани месечници — за ветроходство, часовникарство, готварство, компютри — с техния верен и сигурен пазар); или да нахлуе в пространството на клюката, което вече принадлежи и продължава да принадлежи на седмичниците от средна класа — *Gente* или *Oggi*, — за запалените по сватби на принцове и принцеси, или от ниска класа — *Novella 2000*, *Stop* или *Eva Express* — за почитателите на зрелищната изневяра и ловците на интимно разголените гърди в обществените тоалетни.

Но седмичниците от висока класа не могат да слязат до равнището на ниската или средната класа освен в крайните страници и го правят — всъщност там трябва да търсите гърдите, нежните приятелства и женитбите. Впрочем, правейки това, те губят физиономията на собствената си публика; колкото повече седмичникът от висока класа се докосва до средната или ниската класа, толкова повече печели нетрадиционна за него публика, не знае вече към кого да се обърне и влиза в криза; увеличава тиража и губи идентичността си.

От друга страна, седмичникът получава смъртоносен удар от седмичните приложения на всекидневниците. Би имал едно-единствено решение: да поеме пътя на предназначени за читатели от висока класа публикации, като онези на *New Yorker* в Америка, който предлага същевременно списък на театралните спектакли, анимационни филми с високо равнище, кратки поетични антологии, където може да се появи дълга петдесет машинописни страници статия за живота на гранддама на издателския бранш като Хелън Уулф. Или пък би могъл да поеме по пътя на *Times* или *Newsweek*, които приемат да бъдат седмичници, говорещи за събития, за които вече са говорили всекидневниците и телевизията, но предоставят за тези събития резюмета на същественото или подготвени от няколко души задълбочени досиета, изискващи месеци програмиране и работа и изконтролирана до болка документация, така че тези седмичници рядко публикуват писма за опровержение относно фактически данни. От друга страна, всяка статия за *New Yorker* е поръчвана месеци и месеци предварително и ако после бъде преценена като неподходяща, независимо от това на автора се плаща (щедро), а статията се изхвърля. Този тип седмичник има много високи разходи и може да съществува само за световен англоезичен пазар, а не за стеснен италоезичен пазар, където показателите за четенето са все още отчайващи.

Затова седмичникът се насилва да следва всекидневника по същия път и всеки от тях се старае да надмине другия при завоюването на едни и същи читатели. Това обяснява защо славният *Europeo* спира да излиза, *Erosa* отчаяно търси алтернативен път, подкрепяйки се с телевизионни реклами, *Espresso* и *Panorama* се борят за разграничаването си: правят го, но публиката все по-малко забелязва това. Често срещам дори образовани познати, които ме поздравяват за хубавата, водена от мен всяка седмица в *Panorama*, рубрика и ласкателно ме уверяват, че купуват *Panorama* и само *Panorama* изключително, за да четат моята рубрика.

ИДЕОЛОГИЯТА НА СПЕКТАКЪЛА

Ами всекидневниците? За да се седмичнизират, те увеличават страниците си, за да ги увеличат, се борят за реклами, за да имат повече реклами, увеличават впоследствие страниците и измислят приложения, за да заемат всички тези страници, трябва дори да разкажат нещо, за да го разкажат, трябва да отидат отвъд сухата новина (която впрочем вече е била дадена от телевизията), така че те все повече се седмичнизират и трябва да измислят новината и да преобразуват в новина онова, което не е новина.

Един пример. Преди месеци, при получаването на награда в Гриндзане, бях представен от моя колега и приятел Джанни Ваттимо. Който се занимава с философия, знае, че моите позиции са различни от онези на Ваттимо, но въпреки това проявяваме взаимно уважение. Други знаят, че ни свързва братско приятелство още от младостта ни и че обичаме да се заяждаме един с друг при всеки удобен случай. Този ден Ваттимо бе избрал именно удобния път — направи прочувствено и духовито представяне и аз му отговорих също толкова шеговито, подчертавайки с остроумия и парадокси нашите вечни различия. На следващия ден един италиански вестник посвети цяла културна страница на схватката в Гриндзане, която според вестникаря означавала раждането на ново, драматично и невиджано пропукване в италианското философско поле. Авторът на статията много добре знаеше, че не става дума за новина, пък била тя и културна. Той просто беше създал случай, който не съществуваше. Оставам на вас да намерите равностойни примери в политическото поле. Но културният пример е интересен: вестникът трябваше да съчини случай, защото имаше твърде много посветени на културата, развлеченията и нравите, доминирани от идеология на спектакъла, страници за запълване.

Да вземем *Corriere* (44 с.) и *Repubblica* (54 с.) от понеделник, 23 януари. Предвид по-голямата плътност на страниците на *Corriere* имаме равно количество материал. Понеделник е труден ден, няма пресни политически и икономически новини, на върха остава спортът. В Италия в този ден сме в разгара на правителствената криза и нашите

всекидневници могат да посветят основните си статии на дуела Дини-Берлускони. Атенатът в Израел в „деня на Освиенцим“ позволява запълването на по-голямата част от първа страница, след добавяне на аферата Андреоти, а в *Corriere* — смъртта на предводителката на клана Кенеди. Остават хрониките за Чечня. Как да се запълни останалото? Двата вестника посвещават съответно 7 и 4 страници на градската хроника, 14 и 7 на спорта, 2 и 3 на културата, 3 и 5 на икономиката, и между 8 и 9 страници на хрониката на нравите, спектаклите и телевизията. И в двата случая поне 15 от 32 страници са посветени на репортажи от типа седмичник.

Да вземем сега *New York Times* от същия понеделник. От 53 страници 16 са за спорта, 10 за проблемите на метрополията, 10 за икономиката. Остават 16 страници. Там няма криза в действие и Вашингтон не изисква твърде много пространство, така че 5-те страници на *National Report* се занимават с вътрешни работи. После, след атентата в Израел намирам поне десет статии за Перу, Хаити, кубинските бежанци, Руанда, Босна, Алжир, международна конференция за бедността, Япония след земетресението, случая с епископ Гайо. Следват две плътни страници с коментари и политически анализи.

Двата италиански вестника не говорят за Перу, Хаити, Куба, Руанда. Да допуснем все пак, че първите три теми интересуват повече американците, отколкото европейците, но във всеки случай явно е имало международни актуални теми, които са отпаднали в италианските вестници, за да се увеличи посветената на спектаклите и телевизията част. *New York Times*, и то само защото е понеделник, посвещава две страници на *медийния бизнес*, но не става дума за изпреварване и липса на дискретност за персонажите от света на спектакъла, а за размисли и икономически анализи на шоубизнеса.

ВСЕКИДНЕВНИКЪТ И ТЕЛЕВИЗИЯТА

Италианският печат вече е отстъпил пред телевизията. Телевизията установява, както се казва, дневния ред на печата. На света няма печат, в който телевизионните новини да свършват на първа страница, освен ако предната вечер Клинтън или Митеран не са говорили от телевизионните екрани или е бил сменен назначеният административен директор на национален телевизионен канал.

Да не ми се отговаря, че трябва да запълват страниците. Ето *New York Times* от неделя, 22 януари. Общо 569 страници, включително и поместените реклами, прегледа на книгите, седмичните развлечения, пътуванията, автомобилите, и т.н. Да видим къде се говори за телевизия — която при това е [електродомакински уред] заемащ голямо пространство в американското въображение. За нея се говори на страница 32 от приложението за изкуства и спектакли, където се размишлява върху расовите стереотипи на програмите и има дълга рецензия на добър документален филм за вулканите. После очевидно идва свезката с програмите, а телевизионната тема не се появява дори в приложението за развлечения и нрави. Така че не е вярно, че за да се запълнят страниците и заинтересува публиката, трябва да се говори за телевизия. В същия ден италианските всекидневници даваха обширно пространство на едно предаване на Киамбретти (тепърва щеше се предава и следователно ставаше дума за безплатна реклама), където централната новина беше, че Киамбретти се опитал да влезе с телекамерите в университетската аула, където аз изнасях лекция, а аз — от уважение към мястото и функцията — не му го бях позволил. Ако тъкмо това беше новина (защото това, че някакво светилище остава телевизионно неосквернено, е новина), то тя струваше четири реда между звездичките на любопитните вести.

Ами ако на тази аула беше почукал с телекамера в ръка който и да е политик и аз го бях приканил да не настоява? Щеше да получи първите страници на вестниците, без да влиза в аулата и без да се появява на видео. В Италия политическият свят установява дневния ред на журналистическите приоритети, като твърди нещо по

телевизията (като дава направо да се разбере, че ще го твърди), и печатът на другия ден говори не за случилото се в страната, а за онова, което не е било казано или е могло да бъде казано по телевизията. Де да беше само това, защото със сигурност провокаторското остроумие на един политик по телевизията вече заема мястото на формално комюнике за печата. Но в Италия размяната на шамари между Д'Агостино и Згарби вече отива на първа страница, сред политическите новини.

Със сигурност ние сме страната, в която повече отколкото във всяка друга телевизионният живот се преплита тясно с политическия живот, иначе не би се дискутирало за *равнопоставеността* и това вече се е случвало по времето на Бернабеи и следователно преди на хоризонта да се появи *Fininvest*; така че печатът трябва да дава сметка за това преплитане. Един чуждестранен приятел ме накара да забележа в неделя, 29 януари, че само в Италия може да се случи така, че в този ден на първа страница, а после на седма в *Repubblica* и на пета в *Corriere* да се появи на много колони историческото изявление на Киамбретти: „Не се отказвам“ (и то само защото Санторо бе хвърлил предизвикателството предишния ден). Разбира се, професионалното решение на един комик не би трябвало да бъде новина от първа страница, особено ако комикът реши не да прекъсне, а да продължи спокойно едно предаване. Ако е новина човекът да ухапе кучето, а не кучето да ухапе човека, то това беше случаят на куче, което явно не бе ухапало никого. И все пак всички знаем, че зад този дебат, който въвляче даже Енцо Биаджи, се усещаше неудобство, полемика с ясен политически привкус. Трябва да кажем, че печатът бе принуден да я постави на първа страница, и то не по собствена вина, а по вина на италианската ситуация. Въпреки това смея да твърдя, че италианската ситуация е такава, каквато е, и поради отговорността на печата.

За да привлече телевизионната публика, печатът от самото начало наложи телевизията като привилегировано политическо пространство, рекламирайки извънмерно собствения си естествен конкурент. Политиците извлякоха от това съответните последици: избраха телевизията, усвоиха езика и способите, сигурни, че само така биха получили също и вниманието на печата.

Печатът политизира спектакъла повече от дължимото. Тогава е очевидно, че политикът ще се старае да го забележат, вкарвайки

Чичолина в парламента; и случаят на Чичолина е типичен, защото поради инстинктивна *свенливост* телевизията не даде на Чичолина пространството, което печатът веднага ѝ даде.

ИНТЕРВЮТО

Докато зависи от телевизията за своя дневен ред, печатът решава да си съперничи с нея по стил. Най-типичният начин за даване на всяка новина — политическа, литературна, научна — става интервюто. Интервюто е задължително в телевизията, където не може да се говори за някого, без той да се покаже, обаче е инструмент, който печатът винаги е използвал много пестеливо в миналото. Интервюирането означава подаряване на собственото пространство на някого, за да се накара да каже каквото си иска. Помислете само какво се случва, когато един автор публикува книга. Читателят очаква от печата преценка и ориентир и се доверява на мнението на известен критик или на сериозността на главата на вестника. Но днес един вестник се счита за победен, ако не успее да получи преди всичко интервю с този автор. Що е интервю с автора? Фатална самореклама. Много рядко авторът твърди, че е написал дълнопробна книга. Обикновено това е скрит шантаж (напомням, че това се случва и в други страни): „Ако не дадеш интервю, няма да ти направим и рецензия“; но често заплатеният с интервюто вестник забравя за рецензията. Във всеки случай читателят е бил ограбен; рекламата е предшествовала или заместила критичната преценка и често когато накрая пише, критикът вече обсъжда не книгата, а казаното от автора в разни интервюта.

По-основателно интервюто с един политик би трябвало да бъде жест с известна тежест: то или е измолено от политика, който иска да използва вестника като проводник — и вестникът трябва да прецени дали възнамерява да му даде това пространство, — или е измолено от вестника, който иска да задълбочи някаква позиция на политика. Едно сериозно интервю трябва да отнема много време, а интервюираният (както става в почти целия свят) трябва после да прегледа снетия текст, за да избегне изопачаванията и опроверженията. Днес всекидневниците публикуват по десетина, готови и изконсумирани, интервюта на ден, където интервюираният казва онова, което е казал на другите вестници; но за да се победи конкуренцията, е нужно интервюто в този вестник да бъде по-пикантно от онова в другия. Така

че играта е в изтръгването от политика на доволно преувеличено полу-признание, от което ще избухне скандалът.

Нима политикът, все така на сцената на следващия ден, за да опровергае заявеното предишния ден, е жертва на печата? Тогава трябва да го попитаме: „Ама защо се съгласяваш и не усвоиш ефикасната техника на *no comment*?“. През миналия октомври, когато забрани на своите депутати да говорят с журналисти, стана ясно, че Босси ще избере този път. Губещ избор, защото го подложи на атаките на печата? Печеливш избор, защото му донесе поне два дни присъствие на цели страници по всички всекидневници? Парламентарните журналисти твърдят, че във всеки случай на изявление, последвано от злъчно опровержение, политикът действително е направил това полу-признание именно за да го публикува вестникът и той да може да го опровергае на следващия ден, след като междувременно е пуснал *ballon d'essai* и е довел до постигане целта на инсинуация или заплахата. След което ще се попита парламентарният хроникьор, жертва на лукавия политик: „Защо се съгласяваш, защо не изискваш да провери и подпише сваления текст?“

Отговорът е прост. В тази игра всеки има какво да спечели и няма какво да загуби. Доколкото играта е развихрена, декларациите следват ден след ден, читателят им губи броя и забравя какво е било казано: за компенсация вестникът вдига шум около новината и политикът извлича предварително определената изгода. Това е *ractum sceleris* в ущърб на читателя и гражданина. И то така разпространен и приет, че да стане обичай не на „обдаряване“, а на „обговаряне“. Но като всички простъпки в крайна сметка не се възнаграждава: било за печата, било за политика цената е загубата на доверие, непукистката реакция на читателя.

За да се направи по-апетитно интервюто, към него е прибавена, както вече се каза, радикалната подмяна на политическия език, който приемайки способите на дебата и телевизионната разпра, вече не е предпазлив, а живописен и непосредствен. Дълго време се оплаквахме, че италианските политици четяха оскъдни и неясни изявления от листче и се възхищавахме на онези американски политици, които, изглежда, говореха пред микрофоните, без да четат, импровизирайки и даже вмъквайки в речта си свежи остроумия. Добре де, не беше така: по-голямата част от тях бяха посещавали курсове в разни *speech*

centers в техния университет; те следваха и следват правилата на привидно импровизирано, но регулирано до милиметър ораторство; казваха и казват (освен случаите на гаф) записани в достъпни малки наръчници или подготвени през нощта от *ghost writers* остроумия.

Изтръгнал се от дворцовото ораторство на първата република, политикът от втората наистина импровизира. Говори по-разбираемо, но често неконтролирано. Не е нужно да се казва, че за вестниците, особено ако са решили да се седмичнизират, това е мана. Ще ми простите непочтителното сравнение, но нормален психологичен механизъм в селските кръчми е щом някой на градус каже непредпазливо първо изречение, цялата аудитория да се постарее да го стимулира и да го накара да прекрачи всяка граница. Това е динамиката на провокацията, която се установява в *токшоуто*, и същата, която се установява във взаимоотношението между хроникьора и политика. Половината от явленията, които днес дефинираме като „отравяне на политическия живот“, произлизат от тази неконтролируема динамика. Разбира се, казах във вихъра, че читателите забравят специфичното изявление; но остава и става обичаен тонът на дебата, убеждението, че всичко е позволено.

ПЕЧАТЪТ ГОВОРИ ЗА ПЕЧАТА

В този трескав лов на декларации все по-често става така, че печатът говори за другия печат. Все по-често във вестник А има статия, която съобщава за интервю, което ще се появи на следващия ден във вестник В. И все по-често има писмо за опровержение от някой, който казва, че никога не е давал изявление за вестник А, последвано от отговора на журналиста, който твърди, че е прочел отговора в интервю във вестник В, без да го е грижа дали и В не е извлякъл новината от вестник С.

Когато не говори за телевизия, печатът говори за самия себе си; научил го е от телевизията, която най-много говори за телевизия. Вместо да породи загрижено възмущение, тази ненормална ситуация играе играта на политика, който намира за полезно всяко негово изявление в една-единствена медия да предизвиква ехо в резонатора на всички други обединени медии. Така от прозорец към света масмедииите се превръщат в огледало, зрителите и читателите гледат един политически свят, който се оглежда в себе си като царицата в *Снежанка*.

КОЙ ПРАВИ СЕНЗАЦИЯ СЕГА?

Espresso често се е впусकало в епохални кампании, ако си припомним прочутата начална: „Гнила столица — покварена нация.“ Но каква бе техниката на тези кампании? Вкъщи имам само пълното течение на *Espresso* за 1965 г., което прелиствах онзи ден. От номер 1 до номер 7 статиите са разположени в пространството между политиката и нравите и няма изключителни разкрития. Едва в номер 7 се появява едно разследване на Джаннуцци: „Облагането на Свети Петър“, където Ватикана се обвинява, че за три години не е внесла четиридесет милиарда лири в държавната хазна със съгласието на италианското правителство. Намираме се в периода на Втория Ватикански събор, отново се поставя под въпрос член 7 от Конституцията, темата е парлива. В номер 8 фискалната тема не е подета. В замяна, в статия на Скалфари се говори за *Викария* на Хочхут, чието представление било спряно от квестурата в Рим. Появява се неподписана статия с разкрития за събора. Без читателят да си даде сметка от пръв поглед, темата за *Викария* е подета в театралната рубрика на Сандро Де Фео. В номер 9 започва дълъг репортаж на Камилла Чедерна зад кулисите на събора, който продължава до номер 13.

Едва в номер 13, почти два месеца след това, статия на Ливио Дзанетти открива политическия проблем в дискусиите за преразглеждане на конкордата и едва накрая проблемът се свързва с този за предполагаемите ватикански фискални измами. Към темата се връща в номер 14, но без да се вдига шум на първа страница. В номер 15 Църквата е представена със статия на Фалкони за разбунтувалите се свещеници и за новия тогава случай на църквата в Барбиана. Едва в номер 16 уводната статия на първа страница говори за политическата тежест на посещението на Ненни във Ватикана. Ще съумее ли италианската държава да оцени собствените си права? От номер 18 започва ново разследване на тайните на магистратурата.

Очевидно вестникът е имал своя стратегия, знаел е, че не може да вика „Дръжте вълка, дръжте вълка!“ всяка седмица, дозирал е тона,

премервал е новината на глътки, оставял е читателите малко по малко да формират собственото си мнение, накарал е политическата класа да усети тежестта на дискретно, но постоянно наблюдение, давайки да се разбере, че при случай би могъл да се върне към разкритото.

Би ли могъл един седмичник да се държи днес по същия начин? Не: (I) поради тиража и графичното си оформление тогавашният *Espresso* се обръща към управляваща класа; днес читателите му са се увеличили поне пет пъти; той вече не може да следва техниката на тънкото, постепенно и градиращо подмятане; (II) днес първоначалната сензация би била подета и разширена от останалия печат и другите медии и за да може да подеме темата, седмичникът би трябвало незабавно да вдигне мерника, да намери по-взривяващи новини с цената на надуването на недостатъчно проверени данни; (III) в политическия свят и в появяванията му по телевизията темата вече е достигнала равнището на разпрата; обектът на новината ще бъде вече не фактът, че има заподозрян във фискална измама или пък проблем около конкордата, а разпалилата се по този проблем живописна схватка — и седмичникът би говорил само за това как другите вестници или телевизията подхождат към въпроса; (IV) накрая, сред елементите на преобразуване на печата, не можем да не разгледаме новото отношение на магистратурата. Печатът се намесваше там, където политическите сили мълчаха, а магистратурата не виждаше. След „Чисти ръце“ магистратурата достигна такава интензивност на разобличаване на всички равнища, че за печата остана доста малко за разкриване. Той може само да повтаря (или предшества в трескава надпревара за разкритие) тръгналите от Съдебната палата разобличения или да промени играта и разобличи магистратурата, но дори и там теглен на буксир от телевизията. Играта на страните тогава започва да се гърчи. И гърченето ѝ я изпразва от всякакъв ефект или пък произвежда като единствен допълнителен ефект отравянето на политическата борба.

Докато едно време вестникът трябвало да изпраща собствени шпиони по коридорите на римските палати, за да изтръгне някакво предпазливо признание от лицата, които знаели, днес трябва за всеки случай да се пази от някой, който, без да е молен, предоставя апетитни досиета и ако не провери достоверността им, става заблуждаващ разпространител и губи доверие. Трябва да се играе в защита, да се отбиват ударите, които идват отвън. Пикорелли (който играеше по

средата на събитията, политическия свят, службите и журналистиката) победи Арриго Бенедетти, който мислеше за журналистиката като за четвърта самостоятелна власт.

Не че другаде нещата са различни — наскоро Франция се оплака, че надпреварата за сензация на всяка цена е нарушила най-ревностно пазената интимност на президента на републиката. Едно сравнение между Никсън и Клинтън ни казва какви са последиците на тази надпревара за сензация.

Никога преди разследването на *Washington Post* за Уотъргейт не е имало други, освен политически, атаки към президентството и неговата почтеност. Ако разгледаме гафа сам по себе си, Никсън можеше лесно да се измъкне, обвинявайки твърде усърдни сътрудници. Но той направи грешката да тръгне с лъжа. В този момент журналистическата кампания съсредоточи всичко върху факта, че президентът на Съединените щати е излъгал, и в крайна сметка Никсън падна не защото бе косвено виновен в злоупотреба, а защото бе уличен в лъжа. Следователно изборът бе точен, пунктуален, премерен и именно затова ефикасен. Онова, което прави изключително по-слабата и разединена кампания срещу Клинтън, е, че вече всеки ден се появява сензация и за да я има, на Клинтън и Хилари без колебание се приписват всякакви прегрешения: от спекулациите с недвижими имоти до храненето на котката с държавни пари. Прекалено много. Общественото мнение не е смутено, а остава дълбоко скептично. И тук крайният резултат е отравянето на политическата борба: един лидер може да бъде заменен само ако успеят да го вкарат в затвора.

КАКВО ДА СЕ ПРАВИ?

На печата остават два пътя, за да се измъкне от тези противоречия — и двата еднакво трудни, защото дори практикувалите ги досега чуждестранни вестници трябва да се преобразуват по някакъв начин, за да се приспособят към новите времена.

Първият е „пътят на Фиджи“. През 1990 г. прекарах почти месец на островите Фиджи, а миналата година почти месец на Карибите. На островчетата, където бях, можех да чета само местния всекидневник: осем или дванадесет страници, предимно реклами на ресторанти и новини с местен характер. Въпреки че бях на Фиджи при избухването на кризата в Залива и на Карибите при дискутирането на декрета Бионди в Италия, бях в течение на всички съществени факти. Тези бедни вестници, работещи само със съобщения на агенциите, успяваха да дадат в няколко реда най-важните новини от предишния ден. От разстояние разбирах, че онова, за което този вестник не говори, не беше чак толкова важно.

Следването на пътя на Фуджи от един вестник включва естествено ужасен спад на продажбите. Той би станал бюлетин за елит като онзи, който чете бюлетините за валутните курсове: защото за да се разбере тежестта на една дадена в същината ѝ новина, е необходимо обучено око. Това би било обаче злочестина за политическия живот, който би загубил критичната функция на печата. Повърхностните политици биха могли да си помислят, че в този момент телевизията би им била достатъчна: но телевизията като всяка форма на спектакъл изхабява. Фанфани просъществува по-дълго от Нилла Пицци. Една политическа класа израства и съзрява дори чрез широкообхватно, спокойно и премислено съпоставяне, което само взаимоотношението с печата може да даде. И политическата класа е първата, която ще загуби всичко (изтръгвайки само незначителни краткосрочни изгоди: малобройни, проклети и незабавни) от напълно седмичнизиран и равен по телевизията всекидневен печат.

Другият път би бил дефинираният от мене като път на „разширеното внимание“: всекидневникът отказва да стане

развлекателен седмичник и става строга и достоверна мина за новини за всичко, което става по света; не ще говори само за извършения вчера в страна от Третия свят държавен преврат, а ще посвещава на събитията в тази страна непрекъснато внимание, дори когато предстоящите факти са в инкубационен период, успявайки да обясни на читателя защо (поради какви икономически или политически и дори национални интереси) трябва да се внимава в това, което става там. Но този тип всекидневен печат изисква продължително образование на читателя; днес в Италия, преди да успее да образова собствените си читатели, един всекидневник би ги загубил. Даже *New York Times*, при все че има образовани читатели и действа в Ню Йорк при практически монополен режим, вече намира, че цветният и по-лек *US Today* му отнема читатели.

Но би могло да се случи друго. С развитието на телематиката и интерактивната телевизия скоро всеки от нас би могъл да си състави и дори да си отпечата вкъщи с помощта на дистанционното управление собствения си съществен вестник, избирайки сред огромен брой източници. Биха могли да умрат всекидневниците — но не и вестникарските издатели, които биха продавали информация на намалени цени. Но направеният вкъщи вестник би могъл да каже само това, от което потребителят вече се интересува, и би го отчуждил от поток от информации, преценки, тревоги, които биха могли да изискват вниманието му; той би го лишил от възможността да събере, прелиствайки останалата част от вестника, неочакваната или нежелана новина. Бихме имали елит от свръхосведомени потребители, които знаят къде и кога да търсят новините, и маса информационен субпролетариат, доволен да узнае, че в околността се е родило двуглаво теле, нехаейки за останалия свят. Това вече се случва с американските вестници, които не се публикуват в Ню Йорк, Сан Франциско, Лос Анджелис, Вашингтон и Бостън.

И този случай би бил злочестина за политиците, принудени да се прекланят само пред телевизията: тогава би имало режим на плебисцитна република, където избирателите биха реагирали само на моментната емоция предаване по предаване, час по час. На някой би могло да се стори, че това е идеална ситуация: но в такъв случай не единичният политик, а самите групи и движения биха имали краткия живот на манекенка.

Вярно, че бъдещето на Интернет остава открито и политици като Ал Гор го разбраха навреме. Информацията се разпространява по безброй самостоятелни канали, системата е без център и неконтролируема, всеки дискутира с другите и не само реагира емоционално на проучването в реално време, но предъква дори задълбочени съобщения, които открива малко по малко, завързва взаимоотношения и дискусии отвъд парламентарната диалектика или поовехтялата журналистическа полемика.

Но поне задълго: (I) телематичните мрежи ще останат инструмент за окултурен и млад елит, а не за икономката католичка, не за маргинала, към когото се обръща Комунистическото обновление, не за призовавания от СДП пенсионер, не за буржоазната госпожа, изявена привърженичка на Полюсът на свободата. Плашейки ви, аз се шегувам, но има и нещо вярно: телематичната мрежа засега може да даде властта не на вас и на вашите традиционни избиратели, а на моите студенти, които установяват привилегирован мост с юпитата от Уолстрийт; (II) не е казано, че тези мрежи могат да останат без център, да се изплъзнат от всякакъв контрол отгоре; вече сме в ситуация на задръстване, утре един Голям брат би могъл да контролира каналите за достъп и тогава освен дискусии за *равнопоставеността...*; (III) огромната позволена от тези мрежи информация би могла да доведе до цензура поради излишък. Неделният *New York Times* наистина съдържа *all the news that's fit to print* (всичко, което си струва да се отпечата), ала не се различава много от *Правда* от времето на Сталин, защото — предвид невъзможността да се прочете всичко за седем дни — като че ли новините, които дава, са цензурирани. Информационният излишък води било до случайни критерии за свиване, било до внимателни подбори, отново позволени само на високо образован елит.

Как да завърша? Аз считам, че печатът, в традиционния смисъл на всекидневника и седмичника от хартия, който се купува доброволно от будката, все още има основна функция, и то не само за гражданския растеж в една страна, но и за нашето удовлетворение и удоволствието от придобития от няколко века навик да смятаме заедно с Хегел четенето на вестници за сутрешната молитва на модерния човек.

Но така както вървят днес нещата, италианският печат изявява на собствените си колони създаваната от него неудовлетвореност, без да знае как да я преодолее. Тъй като, както видяхме, алтернативите са

трудни за изпробване, необходимо е да започне дълго преобразуване; на което политическият свят не може да остане чужд. От печата не може да се иска да отстрани изцяло процеса на седмичнизиране поради основания, които видяхме. Но не може и да се насърчава да записва кулоарните клюки или зашеметяващо изтичане на информация. Защото рискът от колапс е общ.

Като начало, на политика често му се случва да изпрати на вестниците статия, която се появява под рубриката „Получаваме и охотно публикуваме“. Добре де, това е начин да даде принос към размисъла и да поеме отговорност за собствените си изявления. Нека политикът изисква да му се предоставя всяко интервю и да подписва снетия текст. Той по-рядко ще се появява по вестниците, но всеки път, щом се появи, ще бъде взет на сериозно. От това ще извлекат изгода и вестниците, които не ще бъдат осъждани да записват само гневните изблици между две кафета. А как ще запълни печатът тези празнини? Може би търсейки други новини в останалия свят, а не в малкото каре между Монтечиторио^[1] и Палаццо Мадама^[2] — което не интересува милиарди души. Ала има милиарди души, от които би трябвало да се интересуваме и за които печатът трябва да говори повече не само защото хиляди наши съграждани строят нещо с тях, но и защото от техния растеж или от тяхната криза зависи бъдещето на нашето общество.

Това е приканване както печатът така и политическият свят да гледат повече към света и по-малко в огледалото.

[1] Монтечиторио — седалището на Италианския парламент. — Бел.прев. ↑

[2] Палаццо Мадама — седалището на Италианския сенат. — Бел.прев. ↑

4. КОГАТО НА СЦЕНАТА ИЗЛИЗА ДРУГИЯТ

Скъпи Карло Мария Мартини,

Вашето писмо ме измъква от голямо неудобство, за да ме постави в друго също толкова сериозно. Досега аз (не по мое решение) трябваше да откривам разговора, а говорещият първи неизбежно пита, очаквайки, че другият ще отговори. Оттук и моето неудобство да се чувствам инквизитор. Оцених високо решението и смирението, с които Вие на три пъти опровергахте легендата, според която йезуитите винаги отговарят на питането с питане.

Сега обаче ми е неудобно да отговоря на Вашето питане, защото моят отговор би бил многозначителен, ако бях получил светско образование; аз обаче бях силно белязан от католицизма чак (за да означа момента на пропукване) до двадесет и две годишна възраст. За мен светската перспектива не бе пасивно погълната наследственост, а изстрадан плод на дълга и бавна промяна, и съм все така несигурен дали някои мои морални убеждения не зависят все още от изначално белязалия ме религиозен отпечатък. Във вече напреднала възраст видях (в чуждестранен католически университет, който набира и преподаватели със светско образование, искайки от тях най-много да проявяват формално почитане на религиозно-академичните ритуали) как някои мои колеги пристъпват към светите тайнства, без да вярват в Реалното присъствие и без дори да са се изповядали. Потръпва-ето след толкова години ми разкри, че все още се ужасявам от светотатството.

Въпреки това смятам, че мога да кажа върху какви основи се базира днес моята „светска религиозност“ — защо твърдо считам, че има форми на религиозност и следователно чувство за Свещеното, за Границата, за питането и за очакването, за общението с нещо, което ни превъзхожда дори при отсъствието на вяра в лична и провиждаща божественост. Но от писмото Ви разбирам, че и Вие знаете това. Вие се питате какво е обвързващото, увеличащото и безотказното в тези форми на етика.

Бих искал да подхвана нещата отдалече. Известни етични проблеми ми станаха по-ясни, размишлявайки върху някои семантични проблеми — и не се тревожете, ако някой каже, че говорим трудно: навярно е бил насърчен да мисли твърде лесно за предсказуемостта по дефиниция масмедийно „откровение“. Нека се научат да мислят трудно, защото нито тайнството, нито очевидността са лесни.

Проблемът ми беше дали съществуват „семантични универсални“ или пък общи за целия човешки вид елементарни понятия, които могат да бъдат изразени от всички езици. Проблемът не е толкова явен от момента, в който се знае, че много култури не признават очевидни за нас понятия: например за субстанция, на която принадлежат известни свойства (когато казваме, че „ябълката е червена“), или за идентичност ($a = a$). Убедих се обаче, че съществуват, разбира се, общи за всички култури понятия и че всички те се отнасят до положението на нашето тяло в пространството.

Ние сме животни в изправено положение, поради което с уморително да стоим продължително с главата надолу и затова имаме общо понятие за високо и ниско и сме склонни да привилегираме първото пред второто. Имаме подобни понятия за дясно и ляво, за стоене на място или вървене, за стоене прави или легнали, за пълзене или скачане, за бодърстване или спане. Тъй като си имаме умения, всички знаем какво означава сплескването на устойчива материя, проникването в мека или течна субстанция, размазването, стъпкването, ритането и дори танцуването. Списъкът би могъл да се продължи още много и съдържа виждането, чуването, яденето или пиенето, поглъщането или изхвърлянето. И със сигурност всеки човек има понятие за това, какво означава възприемането, помненето, предусещането на желание, страх, тъга или облекчение, удоволствие или болка и издаването на изразяващи тези чувства звуци. Затова (и вече се навлиза в сферата на правото) има универсални схващания относно принудата: не е желателно някой да ни пречи да говорим, да виждаме, да слушаме, да спим, да поглъщаме или да изхвърляме, да ходим, където искаме; страдаме, ако някой ни завърже или принудително ни отстрани, ако ни удари, рани или убие, ако ни подложи на физически или психични мъчения, които намаляват или анулират способността ни да мислим.

Обърнете внимание, че до момента поставих на сцената само някакъв животински и самотен Адам, който все още не знае какво е сексуалното отношение, удоволствието от диалога, любовта към децата, болката от загубата на любим човек; но в тази фаза поне за нас (ако не за него или за нея) тази семантика вече е станала базата за една етика: преди всичко трябва да уважаваме правата на другата телесност, сред които и правото да се говори и мисли. Ако ближните ни бяха уважавали тези „права на тялото“, нямаше да има избиване на Младенците, християни в цирка, Вартоломеева нощ, влада за еретици, лагери за изстребление, цензура, деца в мините, изнасилвания в Босна.

Но как, въпреки незабавното изработване на инстинктивния репертоар от универсални понятия, поставеният на сцената от мен вцепеняващ и кръвожаден озверен мъж (или озверена жена) може не само да разбере, че иска да прави известни неща и не желае да му бъдат правени други, а и че не би трябвало да прави на другите онова, което не иска да бъде правено на него самия? Защото, и за щастие, Еден се населява бързо. Етичното измерение започва, когато на сцената излиза другият. Всеки закон, бил той морален или юридически, регулира винаги междуличностни взаимоотношения, включително и онези с Друг, който го налага.

Дори Вие приписвате на добродетелния мирянин убеждението, че другият е в нас. Но не става дума за неясно излияние на чувства, а за „основополагащо“ условие. Както ни учат също и най-светските от хуманитарните науки, именно другият и неговият поглед ни дефинира и формира. Ние (така както не успяваме да живеем, без да ядем и без да спим) не успяваме да разберем кои сме без погледа и отговора на другия. Даже този, който убива, изнасилва, ограбва, тъпче, го прави в изключителни моменти, но през остатъка от своя живот моли ближните си за одобрение, любов, уважение, похвала. И иска даже унижаваните от него да признаят страха и подчинението си. При липсата на това признание изоставеното в гората новородено не се очовечава (или като Тарзан търси на всяка цена другия в лика на някоя маймуна) и бихме могли да умрем или полудеем, ако живеем в общност, в която систематично всички решават никога да не ни поглеждат и да се държат като че ли не съществуваме.

Как така тогава има или е имало култури, които одобряват избиването, канибализма, унижението на другото тяло? Просто защото

те стесняват понятието „други“ до племенната общност (или етнос) и смятат „варварите“ за нечовешки същества; но и кръстоносците не са чувствали неверниците като близки, които да обичат прекомерно. Защото признаването на ролята на другите, необходимостта да се уважават в тях онези изисквания, от които, както сме отредили, не можем да се откажем, са продукт на хилядолетен растеж. И християнската заповед за любовта е изказана и трудно приета едва когато е узряло времето.

Вие ме питате: това осъзнаване на важността на другия достатъчно ли е, за да ми предостави абсолютна база, неизменно основание за етическо поведение? Достатъчно би било да Ви отговоря, че дори онези, които Вие дефинирате като „абсолютни основания“ не пречат на много вярващи да съгрешават, знаейки, че съгрешават, и дискурсът би спрял дотук: изкушението от злото присъства дори у имащия основателно и получено с откровението понятие за добро. Но искам да Ви разкажа два анекдота, които ме накараха много да се замисля.

Единият се отнася за писател, който твърди, че е католик, пък било то *sui generis*, чието име не съобщавам само защото това ми бе казано в частен разговор, а аз не съм клеветник. Беше по времето на Йоан XXIII и моят стар приятел, възхвалявайки ентузиазизирано добродетелите му, каза (с очевидно парадоксално намерение): „Папа Йоан трябва да е атеист. Само невярващият в Бога може да обича ближните си толкова много!“ Като всички парадокси и този съдържаеше зрънце истина: без да мисля за атеиста (фигура, чиято психология ми убягва, защото по кантиански не виждам как е възможно да не се вярва в Бога и да се счита, че съществуването му не може да се докаже, а после твърдо да се вярва в несъществуването на Бога, считайки, че е възможно да се докаже), струва ми се очевидно, че лице, което никога не е познало опита на трансцендентното или го е изгубило, може да даде смисъл на собствения си живот и на собствената си смърт, може да почувства утеха само в любовта към другите, в опита да гарантира на някой друг живот, който може да се живее и след като той изчезне. Разбира се, има и невярващи, които въпреки това не се тревожат да осмислят собствената си смърт, но има и такива, които казват, че вярват и въпреки това биха били склонни да изтръгнат сърцето на

живо дете само и само да не умрат. Силата на една етика се оценява според поведението на светците, а не на невежите *cu jus deus venter est*.

Стигам до втория анекдот. Бях още млад шестнадесетгодишен католик, когато ми се случи да вляза в словесен двубой с по-възрастен мой познат, известен като „комунист“ в смисъла на този термин през страшните петдесет години. И тъй като ме дразнеше, зададох му решаващия въпрос: как той, невярващият, може да осмисли това иначе безсмислено нещо — собствената му смърт? А той ми отговори: „Като преди да умра поискам гражданско погребение. Така вече няма да ме има, но ще съм оставил пример за другите.“ Вярвам, че дори Вие можете да се възхитите от дълбоката вяра в непрекъснатостта на живота, от абсолютния смисъл на дълга, който одухотворява този отговор. И това е смисълът, подбудил много невярващи да умрат при изтезание, за да не предадат приятелите си, а други да се заразят с чума, за да излекуват чумавите. И понякога е единственото нещо, което подбужда философа да философства, писателя да пише: да оставят послание в бутилката, защото по такъв начин в онова, в което са вярвали или което им се е струвало хубаво, могат да повярват или да се стори хубаво на тези, които ще го видят.

Това чувство наистина ли е така силно, че да оправдае толкова определена и непреклонна, толкова здраво основана етика, колкото онази на вярващите в получения с откровението морал, в безсмъртието на душата, във възнагажденията и наказанията? Постарах се да базирам принципите на една светска етика върху естествен факт (и, като такъв, дори за Вас резултат на божествен проект), какъвто е нашата телесност и идеята, че инстинктивно знаем, че имаме душа (или нещо, което изпълнява функцията ѝ) само по силата на присъствието на другия. Откъдето става ясно, че дефинираната от мен „светска етика“ е всъщност естествена етика, която дори и вярващият не може да не признае. Достигнал до точното узряване и самосъзнание, естественият инстинкт не е даващо достатъчни гаранции основание? Разбира се, можем да помислим, че той не е достатъчно устремен към добродетелта, а „колкото до“ невярващия, той може да каже: „никой не ще научи за злото, което тайно върша“. Но обърнете добре внимание: невярващият счита, че никой не го наблюдава отгоре, така че знае също — именно поради това, — че няма Някой, който може да прощава. Ако знае, че е вършил зло, то

самотата му ще бъде безгранична и смъртта му отчаяна. По-скоро ще опита, повече от вярващия, да се пречисти в публичната изповед, ще помоли другите за прошка. Той съкровено знае това с всяка своя фибра, така че знае, че ще трябва предварително да прости на другите. Как иначе би могло да се обясни, че угризението е предизвестено чувство дори за невярващите?

Не бих искал да се установи сухо противопоставяне на вярващия в трансцендентния Бог и невярващия в никакъв свръхиндивидуален принцип. Бих искал да припомня, че именно за етиката е голямата книга на Спиноза, която започва с дефиниция на Бога като причина за самия себе си. Още повече че както добре ни е известно, тази Спинозова божественост не е нито трансцендентна, нито личностна: ала дори от възгледа за голяма и единствена космична субстанция, в която един ден ще се разтворим отново, може да изплава възглед за толерантността и добронамереността именно защото всички сме заинтересувани от равновесието и хармонията на единствената субстанция. Така е, защото по някакъв начин мислим, че е невъзможно тази субстанция да не бъде по някакъв начин обогатена или деформирана от онова, което през хилядолетията дори ние сме вършили. Така че бих се осмелил да кажа (това не е метафизична хипотеза, а само плаха отстъпка пред надеждата, която никога не ни изоставя), че и в такава перспектива би могъл да се постави отново проблемът за някакъв живот след смъртта. Днес електронната вселена ни внушава, че могат да съществуват поредици съобщения, пренасяни от един физичен носител на друг, без да загубят неповторимите си характеристики, и изглежда даже да оцелеят като чист нематериален алгоритъм в момента, когато след изоставянето на носителя все още не са се отпечатали върху друг. И кой знае дали смъртта е не угасване, а взривяване и щампа някъде във вихрите на вселената, на софтуера (наричан от други „душа“), който ние сме изработили живеейки, изграден също и от лични спомени и угризения, и следователно неизлечимо страдание или усещане за покой след изпълнен дълг, и любов.

Вие казвате, че без примера и словото на Христос на всяка светска етика би липсвало основното оправдание, че има неминуема сила на убеждение. Защо да отнемеме на мирянина правото да си служи с примера на прощаващия Христос? Постарайте се, Карло

Мария Мартини, за благополучието на дискусиата и съпоставянето, в което вярват, да приемете дори само за миг хипотезата, че няма Бог: че човекът се появява на земята заради грешката на неловкия случай, не само обречен на своята участ на смъртен, но и осъден да го осъзнае и поради това да бъде най-несвършеното сред всички животни (позволете ми Леопардовия тон на тази хипотеза). За да намери смелостта да очаква смъртта, този човек по необходимост би станал религиозно животно и би се стремил към построяване на наративи, способни да му предоставят обяснение и модел, примерен образ. И измежду многото, които успее да си въобрази — някои ослепителни, някои ужасяващи, някои патетично утешителни, — постигайки запълването на времето, той има в някакъв момент религиозната, морална и поетична сила да схване модела на Христос, универсалната любов, прощаването на враговете, пожертввания живот за спасението на другия. Ако бях идващ от далечни галактики пътешественик и се изправех пред съумял да си предложи този модел вид, щях да се възхитя, покорен от толкова теогонична енергия, и щях да преценя този окаян и безчестен, извършил толкова ужаси вид като изкупен само поради факта, че е успял да желае и повярва, че всичко това е истината.

Изоставете сега дори и тази хипотеза и я оставете на други: но допуснете, че дори Христос да е бил само субект на голям разказ, фактът, че този разказ е могъл да бъде въобразен и поискан от двукраки без пера, които знаят само, че не знаят, би бил също толкова чудодееен (чудодейно тайнствен) поради това, че синът на един реален Бог наистина е въплътен. Това естествено и земно тайнство не би престанало да безпокои и омилостивява сърцето на невярващия.

Затова считам, че по основните точки една естествена етика — уважавана заради одухотворяващата я дълбока религиозност — може да се срещне с принципите на една основана върху вярата в трансцендентното етика, която не може да не признае, че естествените принципи са били изваяни в сърцето ни като база на програма за спасение. Докато остават, както, разбира се, ще останат, несъвпадащи полета, случващото се няма да е различно от срещата между различни религии. А във верските конфликти би трябвало да преобладават любовта към ближния и предпазливостта.

5. МИГРАЦИИ, ТЪРПИМОСТ И НЕТЪРПИМО

МИГРАЦИИТЕ НА ТРЕТОТО ХИЛЯДОЛЕТИЕ

2000-та година приближава. Не ще дискутирам дали новото хилядолетие започва по-скоро в полунощ на 31 декември 1999 г., отколкото в полунощ на 31 декември 2000 г., както биха ни насърчили да мислим математиката и хронологията. В символното поле и математиката, и хронологията са мнения и 2000 г. е със сигурност магическа цифра, от чието очарование е трудно да се изтръгнем след толкова много оповестили чудесата на 2000-та година романи от миналия век.

От друга страна, научихме, че и от хронологична гледна точка компютрите ще навлязат в криза на датирането от 1 януари 2000 г., а не от 1 януари 2001 г. Чувствата ни ще бъдат неосезаеми и заблуждаващи, но компютрите не грешат даже когато сгрешат: и ако сгрешат на 1 януари 2000 г. ще имат право.

За кого е магическа 2000-та година? Очевидно за християнския свят, щом като обозначава две хиляди години от предполагаемото раждане на Христос (дори да знаем, че Христос съвсем не е роден в 0-та година от нашата ера). Не можем да кажем „за западния свят“, защото християнският свят се простира и в източните цивилизации щом към т.нар. западен свят принадлежи Израел, който разглежда нашата регистрационна система като *Common Era*, в действителност номерира годините по друг начин.

От друга страна, през XVII век протестантът Исак дьо ла Перер открил, че китайските хронологии са много по-древни от еврейските и подхвърлил хипотезата, че първородният грях засяга само потомството на Адам, а не други, родени доста преди това раси. Естествено бил обявен за еретик, но бил той прав или крив от теологична гледна точка, той реагирал на факт, в който днес никой не се съмнява: разните датирания в сила в различни цивилизации отразяват различни теогонии и историографии и християнското датиране е само едно от многото (и бих искал да отбележа, че пресмятането на *ab anno Domini* не е толкова древно, колкото се вярва, защото още в късното

средновековие годините са пресмятани не от раждането на Христос, а от предполагаемото сътворение на света).

Считам, че 2000-та година ще се чества и в Сингапур или в Пекин поради влиянието на европейския модел над други модели. Вероятно всички ще честват идването на 2000-та година, но за повечето народи по земята това ще бъде търговско удобство, а не съкровено убеждение. Ако в Китай е процъфтявала цивилизация преди нашата 0-ва година (и между другото знаем, че преди тази година са процъфтявали други цивилизации от Средиземноморския басейн, само дето сме постигнали съгласие да номерираме годините, в които живели Платон и Аристотел, като „преди Христа“), то какво означава честването на 2000-та година? Означава триумф на модела, който не ще нарека „християнски“ (защото и атеистите ще честват 2000-та година), но във всеки случай на европейския модел, който след като Христофор Колумб „открил“ Америка — а американските индианци казват, че през тези години те са ни открили — станал също и американски модел.

Когато ще чествуваме 2000-та година, коя година ще бъде за мюсюлманите, за австралийските аборигени, за китайците? Разбира се, това би могло да не ни интересува. 2000-та година си е наша, европоцентрична дата, наша си работа. Но като оставим настрана факта, че европоцентричният модел, изглежда, господства и над американската цивилизация — ала има също американски граждани с африкански, източен, индиански произход, които не се идентифицират с този модел, — имаме ли право ние, европейците, все още да се идентифицираме с европоцентричния модел?

Преди няколко години при създаването на Académie Universelle des Cultures в Париж, събрала артисти и учени от всяка страна на света, бе разпространен устав или *харта*. И в една от въвеждащите декларации на тази харта, която искаше да дефинира също научните и моралните задължения на тази Académie, бе заявено, че през следващото хилядолетие в Европа ще се присъства на голям „метисаж на културите“.

Ако ходът на събитията не се обърне внезапно (всичко е възможно), ние трябва да се подготвим за факта, че през следващото хилядолетие Европа ще бъде като Ню Йорк или като някои страни от Латинска Америка. В Ню Йорк присъстваме на отричането на

понятието *melting pot*, различни култури съжителстват — от пуертоториканците до китайците, от корейците до пакистанците: някои групи са се слели помежду си (като италианците и ирландците, евреите и поляците), други се удържат разделени (в различни квартали, говорейки различни езици и практикувайки различни традиции) и всички се срещат на базата на някои общи закони и общ език на общуване — английския, който всеки говори недостатъчно добре. Моля ви да си спомните, че Ню Йорк, където т.нар. бяло население върви към превръщането си в малцинство, 42% от белите са евреи, а другите 58% са с най-различен произход и WASP (бели, англосаксонци и протестанти) са малцинството между тях (има полски, италиански, испано-американски, ирландски и пр. католици).

В Латинска Америка са се случвали различни феномени според страните: испанските колонизатори се смесвали понякога с индианците, понякога (като в Бразилия) с африканците, понякога се раждали т.нар. креолски езици и населения. Много е трудно, дори разсъждавайки расистки за кръвта, да се каже дали един мексиканец или перуанец има европейски или американо-индиански произход, а да не говорим за ямаец.

Добре де, Европа очаква феномен от този род и никой расист, никой носталгичен реакционер не ще може да му попречи.

Считам, че трябва да се разграничават понятията „имиграция“ и „миграция“. „Имиграция“ има, когато някои индивиди (дори много, но в статистически непредставителна степен спрямо общия произход) се пренасят от една страна в друга (като италианците или ирландците в Америка или турците в Германия днес). Имиграционните феномени могат да бъдат политически контролирани, ограничавани, насърчавани, програмирани или приемани.

Не е така с миграциите. Насилствени или мирни, те са като природните феномени: стават и никой не може да ги контролира. „Миграция“ има, когато цял народ малко по малко се премества от една територия в друга (и не е представително колко остават в изначалната територия, а доколко мигрантите променят коренно културата на територията, в която са мигрирали). Имало е големи миграции от Изток на Запад, в чийто ход народите от Кавказ са изменили културата и биологичната наследственост на родените на място. Имало е миграции на т.нар. варварски народи, нахлули в

Римската империя и създали нови кралства и нови култури наречени именно „римо-варварски“ или „римо-германски“. Имало е европейска миграция към американския континент — от една страна, от Източното крайбрежие до Калифорния, а от друга, от Карибските острови и Мексико до предела на Коно Сур. Дори да е била отчасти политически програмирана, говоря за миграция, защото идващите от Европа бели не приели нравите и културата на родените на място, а основали нова цивилизация, към която дори родените на място (оцелелите) се приспособили.

Имало е прекъснати миграции, като онази на народите от арабски произход до Иберийския полуостров. Имало е форми на програмирана и частична, но не по-малко влиятелна, миграция като онази на европейците към Изтока и Юга (откъдето и раждането на т.нар. постколониални нации), където мигрантите въпреки това променили културата на автохтонните населения. Струва ми се, че досега не е правена феноменология на различните типове миграции, но миграциите със сигурност се различават от имиграциите. „Имиграция“ има само когато имигрантите (допуснати според политически решения) приемат в голяма част нравите на страната, в която имигрират, а „миграция“ има, когато мигрантите (които никой не може да арестува на границите) преобразуват коренно културата на територията, в която мигрират.

Днес, след пълен с имигранти XIX век, ние сме изправени пред несигурни феномени. Днес — в климат на голяма подвижност — е много трудно да се каже дали някои феномени са имиграционни или миграционни. Със сигурност има непрестанен поток от Юга към Севера (африканците или пък тези от Близкия изток към Европа), индийците от Индия са нахлули в Африка и островите на Тихия океан, китайците са навсякъде, японците присъстват с индустриалните си и икономически организации дори когато не се преместват масово физически.

Възможно ли е вече да се разграничи имиграцията от миграцията, когато цялата планета става територия на кръстосани премествания? Вярвам, че е възможно: както казах, имиграциите са политически контролируеми, а миграциите не; те са като природните феномени. Докато има имиграция, народите могат да се надяват да

държат имигрантите в гето, за да не се смесват с родените на място. Когато има миграция, вече няма гета и метисажът и неконтролируем.

Феномените, с които Европа все още се опитва да се справи като със случаи на имиграция, обаче са случаи на миграция. Третият свят чука на вратата на Европа и влиза в нея, дори Европа да не е съгласна. Проблемът вече не е да се решава (както политиците се преструват, че вярват) дали в Париж са допустими ученички с *чадор*, или в Рим трябва да бъдат издигнати няколко джамии. Проблемът е, че през следващото хилядолетие (тъй като не съм пророк, не мога да уточня датата) Европа ще бъде многорасов или, ако предпочитате, „цветен“ континент. Ако ви харесва, ще бъде така; и да не ви харесва, пак ще бъде така.

Този сблъсък (или схватка) на културите би могъл да има кървав изход и убеден съм, че в някаква степен ще го има и той ще бъде неотстраним и дълготраен. И все пак расистите би трябвало да бъдат (на теория) изчезваща раса. Съществувал ли е римски патриций, който не успял да понесе, че дори галите, сарматите или евреите като Свети Павел щели да станат *cives romani* и на императорския трон щяло да е възможно да се изкачи африканец, както накрая се случило? Забравили сме този сразен от историята патриций. Римската цивилизация е била цивилизация на метиси. Расистите ще кажат, че затова се е разпаднала, но затова са били необходими петстотин години — и струва ми се, че дори за нас това е отрязък от време, който ни позволява да правим проекти за бъдещето.

НЕТЪРПИМОСТТА

Фундаментализмът и интегримът се разглеждат обикновено като тясно свързани понятия и като двете най-очевидни форми на нетърпимостта. Ако направя справка в два отлични инструмента, като *Petit Robert* и *Dictionnaire Historique de la Langue Française*, ще намеря в дефиницията на „фундаментализма“ непосредствена препратка към интегрима. Кое то ни подбужда да мислим, че всички фундаменталисти са интегристи, и обратно.

Но дори да беше вярно, от това не би произтичало, че всички нетърпящи са фундаменталисти и интегристи. Дори в настоящия момент да се сблъскваме с различни форми на фундаментализъм и навсякъде да се виждат примери за интегрим, проблемът за нетърпимостта е по-дълбок и по-опасен.

Исторически казано, „фундаментализмът“ е херменевтичен принцип, свързан с интерпретацията на свещена книга. Модерният западен фундаментализъм се ражда в протестантските среди в Съединените щати през XIX век и се характеризира с решение за буквално интерпретиране на Писанията, особено що се отнася до космологичните понятия, чиято достоверност науката от онова време, изглежда, поставяла под съмнение. Оттук и често нетърпящото отхвърляне на всяка алегорична интерпретация и по-специално на всяка форма на възпитание, която би се опитала да минира доверието в библейския текст, както се случвало с триумфацията дарвинизъм.

Тази форма на фундаменталистки буквализъм била древна и още сред отците на Църквата имало спорове между привържениците на буквата и поддръжниците на по-мека херменевтика, като онази на Свети Августин. Но в модерния свят тесният фундаментализъм може да бъде само протестантски, имайки предвид за да бъде човек фундаменталист, следва да приема, че истината е дадена от интерпретацията на Библията. В католическата среда обаче авторитетът на Църквата гарантира интерпретацията и затова еквивалентът на протестантския фундаментализъм приема понякога формата на традиционализма. Изоставям (и оставям на експертите)

разглеждането на естеството на мюсюлманския и еврейския фундаментализъм.

Фундаментализмът непременно ли е нетърпящ? Той е такъв в херменевтичен, но не непременно в политически план. Можем да си представим фундаменталистка секта, която приема, че собствените ѝ избраници имат привилегията на праволинейната интерпретация на Писанията, без да поддържа впрочем някаква форма на прозелитизъм и затова да иска да задължи другите да споделят тези вярвания, или се бори за реализирането на базирано върху тях политическо общество.

В „интегризма“ обаче се подразбира религиозна и политическа позиция, за която религиозните принципи трябва да станат същевременно модел на политически живот и източник на законите на държавата. Докато фундаментализмът и традиционализмът по принцип са консервативни, има интегристи, които се считат за прогресивни и революционери. Има интегристки католически движения, които не са фундаменталистки, които се борят за изцяло вдъхновено от религиозните принципи общество, без да налагат впрочем буквална интерпретация на Писанията и вероятно готови да приемат теология ала Теяр дьо Шарден.

Нюансите могат да бъдат дори по-тънки. Помислете за феномена *political correctness* в Америка. Роден, за да прокара търпимостта и признаването на всяко различие — религиозно, расистко и полово, — той въпреки това става нова форма на фундаментализъм, който изпълва по почти ритуален начин всекидневния език и работи върху буквата в ущърб на духа — така че може да се дискриминира даже слепец, ако деликатно бъде наречен „незрящ“, и най-вече могат да се дискриминират тези, които не следват правилата на *politically correct*.

Ами расизмът? Нацисткият расизъм със сигурност бил тоталитарен и претендирал, че е научен, но в доктрината за расата няма нищо фундаменталистко. Ненаучен расизъм като този на Италианската лига няма културните корени на псевдонаучния расизъм (реално няма никакъв културен корен), ама е расизъм.

Ами нетърпимостта? Свежда ли се до тези различия и родства между фундаментализъм, интегризъм и расизъм? Имало е нерасистки форми на нетърпимост (като преследването на еретиците или нетърпимостта на диктаторите към техните противници).

Нетърпимостта е нещо много по-дълбоко, положено в корена на всички разгледани от мен феномени.

Фундаментализъм, интегризъм, псевдонаучен расизъм са теоретични позиции, които предполагат доктрина. Нетърпимостта се полага преди всяка доктрина. В такъв смисъл нетърпимостта има биологични корени, проявява се сред животните като териториалност, основава се върху често повърхностни емоционални реакции — не понасяме различните от нас, защото имат кожа с различен цвят, защото говорят език, който не разбираме, защото ядат жаби, кучета, маймуни, прасета, чесън, защото се татуират...

Нетърпимостта към различното и непознатото е така естествена за детето, както инстинктът за притежаване на всичко, което желае. Детето е възпитавано малко по малко в търпимост, така както е възпитавано в уважение към собствеността на другия, а още преди това в контролиране на собствения сфинктер. За съжаление, докато всички успяват да контролират собственото си тяло, търпимостта остава проблем на постоянно възпитание на възрастните, защото във всекидневния живот винаги са изложени на травмата на различието. Учените често се занимават с доктрините за различието, но не достатъчно с дивата нетърпимост, защото тя се изплъзва от всяка дефиниция и критично обхващане.

Ала не доктрините за различието произвеждат дивата нетърпимост: напротив, те експлоатират фон на разпространена, предварително съществуваща нетърпимост. Да помислим за лова на вещици. Той е продукт не на тъмните векове, а на модерното време. *Maliens Maleficarum*, написано малко след откриването на Америка, е съвременен на флорентинския хуманизъм; *La Démonomanie des sorciers* на Жан Боден се дължи на перото на ренесансов човек, който пише след Коперник. Тук не възнамерявам да обяснявам защо модерният свят произвежда теоретични оправдания за лова на вещици. Искам само да припомня, че тази доктрина е могла да се наложи, защото вече е съществувало народно недоверие към вещиците. То се намира в класическата античност (Хораций), в Едикта на Ротари, в *Summa theologica* на Свети Тома. За него се е държало сметка като за всекидневна реалност, така както наказателният кодекс държи сметка за съществуването на джебчии. Но без тези народни вярвания не би

могла да се разпространи доктрина за вещерството и систематична практика на преследването.

Псевдонаучният антисемитизъм възниква през XIX век и става тоталитарна антропология и индустриална практика на геноцида едва през нашия век; но не би могъл да се роди, ако още по времето на Отците на Църквата не бе имало антиеврейска полемика и практически антисемитизъм сред простолудието, прекосил през вековете всяко място, където имало гето. Антиякобинските теории за еврейския заговор в началото на миналия век не създали народен антисемитизъм, а експлоатирали съществуващата вече омраза към различните.

Най-опасната нетърпимост е именно онази, която възниква при отсъствието на каквато и да е доктрина, под въздействието на първични нагони. Затова не може да бъде критикувана и озаптена с рационални аргументи. Теоретичните основи на *Mein Kampf* могат да бъдат опровергани с няколко доста елементарни аргументирания, но ако предлаганите от него идеи са оцелели и ще оцелеят от всяко възражение, то е защото се подкрепят от дива, неподатлива на всякаква критика нетърпимост. Намирам за по-опасна нетърпимостта на Италианската лига, отколкото тази на Националния фронт на Льо Пен. Льо Пен все още има зад себе си начетени хора, начетени предатели, докато Босси няма нищо, освен диви нагони.

Вижте какво се случва тези дни в Италия — дванадесет хиляди албанци влязоха в страната ни за една седмица или малко повече. Публичният и официален модел бе този на приемането, а по-голямата част от искащите да спрат това преселение, което би могло да стане непоносимо, използва икономически и демографски аргументи. Но всяка теория става безполезна пред напредваща, ден след ден пълзяща нетърпимост. Дивата нетърпимост се базира върху категорийно късо съединение, което след това заема на всяка бъдеща расистка доктрина: ако някои от влезлите в Италия през миналите години албанци са станали крадци или проститутки (и това е вярно), то следователно всички албанци са крадци и проститутки.

Това е ужасяващо късо съединение, защото представлява постоянно изкушение за всеки от нас: достатъчно е да са ни откраднали куфара на летището в която и да е страна, за да се върнем вкъщи, твърдейки, че не трябва да се доверяваме на хората от тази страна.

И още, най-страшната нетърпимост е онази на бедните, които са първите жертви на различието. Няма расизъм сред богатите. Богатите произвеждат навярно доктрините на расизма; но бедните произвеждат много по-опасната му практика.

Интелектуалците не могат да се борят срещу дивата нетърпимост, защото мисълта се оказва обезоръжена пред чистото озверяване без мисъл. Но е твърде късно, когато се борят срещу доктриналната нетърпимост, защото щом нетърпимостта се превърне в доктрина, е твърде късно да бъде победена и тези, които би трябвало да го направят, ще станат първите жертви.

Ала тук е предизвикателството. Възпитаването в търпимост на възрастните, които се стрелят поради етнически и религиозни основания, е загубено време. Твърде късно. Следователно дивата нетърпимост се побеждава в корените чрез постоянно възпитание, което започва от най-крехко детство, преди да е написана на книга и преди да стане прекалено дебела и твърда поведенческа кора.

НЕТЪРПИМОТО

Има дразнещи питання, както когато някой те пита какво се е случило, след като току-що си си прехапал езика. „Какво мислиш за това?“ — те питат в тези дни, когато всички (с много малки изключения) мислят същото за делото Прибке. И почти се разочароват, щом отговориш, че очевидно си възмутен и объркан, защото всъщност всеки пита другия с надежда да чуе дума, обяснение, което да намали възмущението и объркаността.

Почти се свенят да говорят, да получат така на ниска цена всеобщия консенсус, най-добродетелните сред добродетелните в дъгата от Комунистическото обновление до Националния съюз. Сякаш военният съд в Рим най-накрая е постигнал съгласието на почти всички италианци. Всички сме на справедливата страна.

И ако делото Прибке отива отвъд единичния, в крайна сметка доста жалък (неразкайващ се престъпник, боязлив съд) епизод, то не ни ли въвлича по-дълбоко, не ни ли внушава, че ние също не сме невинни?

Продължаваме да оценяваме станалото съгласно законите в сила. Със законите в сила навярно Прибке е могъл да бъде осъден на доживотен затвор, но съгласно юриспруденцията не може да се каже и че военният съд в Рим се е държал по непонятен начин. Имало престъпник, признал ужасно престъпление, ставало дума да се види има ли смекчаващи вината обстоятелства, както трябва да прави всеки съд. Добре де, били трудни времена, Прибке не бил герой, а беден подлец и дори да бил измерил огромния размер на престъплението, пак би се страхувал да плати последиците на отказа; убил петима в повече, но се знае, че когато човек е опиянен от кръвта, става като звяр; добре де, виновен е, но вместо доживотен затвор да му дадем много години; справедливостта е спасена, присъдата влиза в сила, да затворим болезнената глава. Не бихме ли постъпили така дори с Разколников, който убил една старица, и то без военни оправдания?

Именно ние възлагаме на съдиите мандата да се държат според законите в сила, а сега им противопоставяме морално изискване,

страст; но те отговарят, че са мъже в тоги, а не килъри.

Голяма част от възраженията също се върти около интерпретацията на вече написани кодекси. Прибке е трябвало да се подчинява на заповедите, защото такъв е военният закон на една страна във война; но съществували закони, дори нацистки, които са му позволявали да се измъкне от несправедлива заповед, без да трябва после да бъде съден според военните закони, защото SS били доброволен полицейски корпус; а международните конвенции оправдават правото на репресия; да, може да се отговори, но само в случай на обявена война, и от това не следва, че Германия някога е обявявала война на Италианското кралство, така че немците, незаконни окупатори на една страна, с която не били официално във война, не можели да се оплакват, че някой, предрешен като чистач, е взривил техен конвой.

Завинаги ще се остане в този кръг, докато не се реши, че пред изключителни събития човечеството не може да си позволи да прилага законите в сила, а трябва да поеме отговорността да постанови нови.

Все още не сме извлекли всички последици на епохално събитие като Нюрнбергския процес. Съгласно тясната законност или международните привички това бе произвол. Бяхме свикнали с факта, че войната е игра с правила, че накрая победеният цар прегръща братовчеда си победител, а какво правите вие? Хващате победените и ги бесите? Да, господине — отговаря решилият Нюрнбергския процес, считаме, че в тази война са станали неща отвъд търпимото и затова сменяме правилата. Но това нетърпимо е такова спрямо вашите ценности на победители, ние си имаме различни ценности, не ги ли уважавате? Не, тъй като победихме, пък и сред вашите ценности бе възхвалата на силата, нека тогава приложим силата: ще ви обесим. Но какво ще стане с бъдещите войни? Който ги разпали, ще бъде обесен, ако загуби; да си помисли, преди да започне. Но и вие сте вършели зверства! Да, но го казвате вие, които загубихте, а ние спечелихме, така че именно ние ще ви обесим. Но поемате отговорността за това! Поемаме отговорността за това.

Аз съм против смъртното наказание и дори да бях пленил Хитлер, щях да го изпратя в Алкатрас: затова отсега нататък ще използвам „обесване“ в символен смисъл като тежко и тържествено наказание. Но като се остави настрана обесването, Нюрнбергското

разсъждение няма други недостатъци. Пред нетърпими поведения трябва да се прояви смелостта да се променят правилата, включително и законите. Може ли трибунал в Холандия да съди нечии поведения в Сърбия или Босна? Според старите правила — не, според новите — да.

В края на 1982 г. в Париж се проведе конференция на тема намесата, в която участваха юристи, военни, пацифистки доброволци, философи, политици. С какво право и според какви критерии за предпазливост може да има намеса в делата на друга страна, щом бъде сметнено, че става нещо нетърпимо за международната общност? Освен прозрачния случай на страна, в която все още управлява законно правителство, което иска помощ срещу дадено нахлуване, всички други случаи подлежат на тънки разграничения. Кой иска от мен да се намеся? Част от гражданите? Доколко е представителна за страната, доколко една намеса не прикрива с най-благородните намерения вмешателство, империалистическа воля (Сагунто учи)? Ще се намесим ли, когато случващото се в тази страна е срещу нашите етични принципи? Но дали нашите принципи са и техни? Ще се намесим ли, защото в една страна от хиляди години се практикува ритуалният канибализъм, което за нас е ужас, а за тях — религиозна практика? Не подчини ли така натовареният с добродетелното си бреме бял човек народи от древна, макар и различна от нашата, цивилизация?

Единственият струващ ми се приемлив отговор е, че една намеса е като революция: няма предходен закон, който да ни казва, че е добре да я извършим, тя дори се извършва против законите и обичаите. Различието е, че решението за международна намеса идва не от златно ядро или от неконтролиран народен бунт, а от дискусия между различни правителства и народи. Решаваме, че макар да трябва да се уважават мненията, привичките, практиките, вярванията на другия, нещо ни се явява като нетърпимо. Приемането на нетърпимото поставя под въпрос самата ни идентичност. Трябва да поемем отговорността да решим какво е нетърпимо и след това да действваме, готови да заплатим цената на заблудата.

Когато се появи нечувано нетърпимо, прагът на нетърпимост вече не е фиксираният от старите закони. Нужно е отново да се законодателства. Разбира се, нужно е да бъдем сигурни, че консенсусът за новия праг на нетърпимост е възможно най-широк, надхвърля

националните граници, по някакъв начин е гарантиран от „общността“ — неуловимо понятие, но което е даже в основата на факта, че вярваме, че земята се върти. Но после трябва да избираме.

Случилото се с нацизма и Холокоста положи нов праг на нетърпимост. Имало е толкова много геноциди през вековете и по някакъв начин сме ги търпели всичките. Бяхме слаби, бяхме варвари, не знаехме какво се случва на десет левги от селото ни. Но това бе постановено (и реализирано) „научно“ с явното търсене на консенсус, дори и философски, и бе пропагандирано като планетарен модел. Не порази само моралната ни съвест: постави на карта философията и науката ни, културата ни, вярванията ни в доброто и злото. Опитва се да ги сведе до нула. Не можеше да не се отговори на този призив. И можеше да се отговори само, че не само веднага, но и след петдесет години, и в предстоящите векове не би било търпяно.

Именно спрямо това нетърпимо се явява гнило злоещото счетоводство на негационистите, които изчисляват дали мъртвите наистина били шест милиона, сякаш при пет, четири, два, един може да се постигне споразумение. Ами ако не са били обгазени, а умрели само защото там не били полагани особени грижи за тях? Ако били умрели само поради алергия към татуирането?

Но да се признае нетърпимото, означава, че в Нюрнберг всички трябвало да бъдат осъдени на смърт чрез обесване, дори да е имало само един мъртъв, и то защото пропуснали да му оказат помощ. Новото нетърпимо е не само геноцидът, но и неговата теоретизация. А тя въвлича и прави отговорни също и пионките в избиването. Пред нетърпимото падат разграниченията на намеренията, добросъвестността, заблудата: има само обективна отговорност. Но (казва) аз бутах хората в газовата камера, защото ми заповядваха, и в действителност вярвах, че ги изпращат да се дезинфекцират. Няма значение, съжалявам, тук сме пред епифанията на нетърпимото, не са валидни старите закони с техните смекчаващи вината обстоятелства: ще пратим и теб на бесилката.

За да приеме това правило на поведение (валидно дори за бъдещото нетърпимо, което ни задължава да решаваме ден за ден къде е нетърпимото), едно общество трябва да бъде готово на много, дори трудни решения и да бъде солидарно в поемането на всяка отговорност. Онова, което ни безпокои като неясен елемент в случая

Прибкe, e, че забелязваме, че все още сме много далече от това решение. И младите, както и старите, и не само италианците. Всички си измиха ръцете: има закони, да оставим този нещастник на съдилищата.

Естествено днес можем да кажем, че след присъдата от Рим тази солидарна способност за дефиниране на нетърпимото е още по-далечна. Но и преди беше твърде далечна. И именно това ни разяжда. Да открием (но без да си го изповядаме), че сме съотговорни.

Да не се питаме тогава за кого бие камбаната.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.